

bilimname 50, 2023/2, 1-36

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 15.05.2023, Kabul Tarihi: 04.07.2023, Yayın Tarihi: 31.10.2023

doi: 10.28949/bilimname.1297281

11./17. ASIRDA ŞİÎ ULEMA ARASINDA AHBÂRÎ-USÛLÎ AYRIŞMASINI RESMEDEN BİR RİSALE: RİSÂLE-İ SU'ÂL U CEVÂB

Halil İŞILAK^a

Mustafa TÜRKAN^b

Öz

İmâmiyye Şîası'nda 12. imamın gaybete girmesiyle birlikte Şîilerin karşılaştığı problemlerin ne şekilde çözüme kavuşturulacağı önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir. Bu noktada Usûlîler ve Ahbârîler şeklinde teşekkül eden iki farklı zümre kendi anlayışları istikametinde bu soruna çözüm sunmaya çalışmışlardır. Usûlîler, müctehidleri gâib imamın vekilleri olarak konumlandırmışlar ve taklid anlayışı geliştirerek imamın gaybetinden kaynaklanan dinî otorite boşluğunu doldurmaya çalışmışlardır. 11./17. asırda Esterâbâdî ile neşet eden Ahbârî düşüncede ise tüm problemlerin çözümü noktasında Kütübü'l-erba'a şeklinde isimlendirilen meşhur hadis kitapları yegâne müracaat kaynakları olarak görülmüştür. Bu metinler dışındaki kelim, fıkıh usûlü ve fıkıh gibi ilim dalları Şîilik açısından haricî unsurlar olarak nitelenmiş ve bu ilimler yoluyla ictihadda bulunan Usûlî ulemanın dini tahrif ettiği ileri sürülmüştür. Usûlîler ise söz konusu anlayışı asıl tahrifat olarak nitelemişler ve bu düşünceye yönelik çeşitli eleştiriler getirmişlerdir. Bu şekilde Safevîler dönemi İmâmiyye Şîası'nda Ahbârîler ve Usûlîler şeklinde sert bir kutuplaşma meydana gelmiş ve her iki kesim kendi düşüncelerini tahkim etmek için eserler kaleme almışlardır. İki anlayış arasındaki gerilimi en iyi yansıtan metinlerden birisi 11./17. asrın sonlarında Hâcî Hüseyin Hâfız Zâvânî isimli bir alim tarafından kaleme alınan Risâle-i Su'âl u Cevâb isimli risaledir. Hâcî Hüseyin, dönemin önde gelen Şîî alimlerine ictihad ve taklid özelinde Ahbârî ve Usûlîlerden hangi zümrenin haklı olduğunu sormuş ve onların cevaplarını bu risalede bir araya getirmiştir. Bu makalede söz konusu risaledeki sorular ve cevaplar üzerinden Safevîler dönemi İmâmiyye Şîası'ndaki Ahbârî-USûlî ayrışmasının nedenleri, tarafları ve dinamikleri tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Fıkıh, Risâle-i Su'âl u Cevâb, Usûlîlik, Ahbârîlik.

^a Dr., Pamukkale Üniversitesi, halilililak@gmail.com

^b Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, mturkan@pau.edu.tr

A TREATISE DEPICTING THE AKHBĀRĪ-USŪLĪ DIVISION AMONG THE SHĪ'Ī SCHOLARS IN THE 11TH/17TH CENTURY: RISĀLA-I SO'ĀL VA JAVĀB

Abstract

In the İmāmī Shī'a (Twelver Shī'ism), with the Imam's occultation (ghaybat al-İmām), how to solve the problems that the Shī'īs would encounter became one of the important problems. At this point, two different groups, Usŭlīs and Akhbārīs, tried to offer a solution to this problem in line with their understanding. The Usŭlīs positioned the mujtahids as the deputies of the Imam (nā'ib al-İmām) and tried to fill the religious authority gap caused by the Imam's absence by developing an understanding of taqlīd (following). In the Akhbārī thought that emerged with Esterābādī in the 17th century, the famous hadith books called al-Kutub al-arba'a were seen as the only reference sources for the solution to all problems. Disciplines such as theology, uşŭl al-fiqh (the methodology of jurisprudence), and fiqh (the jurisprudence) were characterized as external elements in terms of Shī'ism and it was argued that the Usŭlī scholars who practiced ijtihād through these disciplines deviated from the path of the Imams. The Usŭlīs, on the other hand, described the Akhbārīs as innovators (mubtadi'ŭn) and made various criticisms against this idea. In this way, a rigid division between the Akhbārīs and the Usŭlīs emerged in the İmāmiyya Shī'a of the Safavid period, and both groups wrote works to strengthen their views. One of the texts that best reflects the tension between the two groups is the treatise named Risāla-i So'āl va Javāb, written by Ḥvāje Ḥusayn Ḥāfiẓ Zāvānī at the end of the 17th century. Ḥvāje Ḥusayn asked the leading Shī'ī scholars of his time which of the Akhbārīs and Usŭlīs was right about ijtihād and taqlīd and gathered their answers in this treatise. This article analyzes the causes and dynamics of the Akhbārī-Usŭlī division in the İmāmiyya Shī'a of the Safavid period through the questions and answers in the treatise.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: History of Islamic Sects, Fiqh, Risāla-i So'āl va Javāb, Usŭlīs, Akhbārīs.

Giriş

İmāmiyye Şi'ası düşüncesine göre Hz. Peygamber'den sonra şeriatı muhafaza edecek ve yeni karşılaşılabilecek müşküllere çözüm üretecek mutlak otorite imamlardı. Fakat bu vazifeyi uhdesinde bulunduran 12. İmam'ın ancak kıyamete yakın bir dönemde zuhur etmek üzere gaybete girmesi ve bu dönemde -bazı menkıbevi anlatıları istisna kabul edersek- herhangi bir tasarrufta bulunmaması, söz konusu görevlerin icrası konusunda açmazlara

sebepl olmuştur. Bu noktada Usûlî olarak nitelenen Şii alimler, yeni bir fıkıh inşasıyla bu sorunu çözmeye adına tarihî süreçte tedricî olarak imamın uhdesinde bulunan görevlerin bazılarını üstlenmişlerdir. Nâib-i imam veya velâyet-i imam şeklinde bir otorite tesis ederek Şii müntesipleri, müctehid ve mukallid şeklinde keskin bir ayrıma tabi tutmuşlar ve ahkâma dair konularda müctehid olmayanlara hayatta olan bir müctehidi taklid etme zorunluluğu getirmişlerdir.¹ Böylelikle Şii ulema din ve dünya işlerinde imam adına müracaat edilmesi gereken mutlak otorite haline gelmiştir.²

Söz konusu otoritenin üstlenilmesiyle birlikte Şii düşüncede dinî ilimlerde önemli bir açılım gerçekleşmiştir. İmamın otoritesini temsil eden ulema, bu otoriteyi temellendirme adına fıkıh, fıkıh usûlü, hadis usûlü ve kelim gibi alanlarda yeni bir anlayış geliştirmiştir. Bunu yaparken de daha erken dönemde usûl ilimlerini sistemleştiren diğer mezheplerin, özellikle de Ehl-i sünnet'in ilmî birikiminden beslenmiştir. Bu durum özellikle de Muhakkık Hillî (ö. 676/1277) ve Allâme Hillî gibi alimlerin nezdinde temsil edilen Hille ekolüyle birlikte daha belirgin hale gelmiş ve söz konusu anlayış bu haliyle Safevîler dönemine intikal etmiştir.³

¹ Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Kavâ'idü'l-ahkâm fî ma'rifeti (mesâ'ili)'l-helâl ve'l-harâm*, thk. Müessesetü'l-Neşri'l-İslâmî (Kum: Müessesetü'l-Neşri'l-İslâmî, 1413), 1/526; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Cemâlidîn Mekkî el-Âmilî Şehîd-i Evvel, *Zikra's-Şî'a fî ahkâmî's-şer'î'a*, thk. Müessese-i Âli'l-Beyt Aleyhimisselâm (Kum: Müessese-i Âli'l-Beyt Aleyhimisselâm, 1419), 1/44; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Kerekî, "er-Risâletü'l-Ca'feriyye", *Resâ'ilü'l-Muḥakkiḳ el-Kerekî*, thk. Muhammed Hassun (Kum: Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'âsi: 1989/1409, ts.), 80; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Kerekî, "er-Risâletü's-Şalâtü'l-cum'a", *Resâ'ilü'l-Muḥakkiḳ el-Kerekî*, thk. Muhammed Hassun (Kum: Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'âsi: 1989/1409, ts.), 1/142-143; Zeynüddîn b. Alî b. Ahmed el-Cübaî el-Âmilî, "Taklîdü'l-meyyit", *Mevsû'atü's-Şehîdi's-Şânî*, thk. Rızâ el-Muhtarî-Abbâs el-Muhammedî (Kum: Merkezü'l-Ulum ve's-Sekafeti'l-İslamiyye, 2013), 3/21-52; Şeyh Hasan İbn Şehîd es-Sânî, *Me'âlimü'l-usûl*, thk. Alî Muhammedî (Kum: Dâru'l-Fikr, 1374), 335; Muhammed Bâkır el-Hüseynî el-Esterâbâdî Mîr Dâmâd, "Şâri'u'n-necât", *Risâleḥâ-ye Ḥaṭṭi-ye Fikḥî*, thk. Gurûh-u Muhakkikân (Kum: Müessese-i Dâire-i el-Meârif-i Fikh-i İslâmî Ber Mezhebi Ehl-i Beyt, 1426), 254.

² Detaylı bilgi için bk. Ahmad Kazemi Moussavi, *The Struggle For Authority in The Nineteenth Century Shi'ite Community: The Emergence Of The Institution Of Marja-ı Taqlid* (Canada, 1991); Moojen Momen, *An Introduction to Shi' Islam: the History and Doctrines of Twelver Shi'ism* (New Haven: Yale University, 1985); Said Amir Arjomand, *The shadow of god and the Hidden Imam: religion, political order, and societal change in Shi'ite Iran from the beginning to 1890*. (Chicago: The University of Chicago, 1984); Ahmed el-Kâtib, *Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şûrâdan Velâyet-i Fakîhe*, çev. Mehmet Yolcu (Ankara: Kitabiyat, 2005).

³ Nitekim Ahbârîliği sistemleştiren Esterâbâdî, kendilerine intikal eden Şii düşünceyi Eş'arî ve Mu'tezilî anlayışın telifi olarak nitelemiştir. Bk. Muhammed Emîn Esterâbâdî, *Dânişnâme-i Şâhiyye* (Tahrân: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 10633), 31b-32a.

Safevîler, İmâmiyye Şîası'nı resmi mezhep olarak ilan etmiş ve öncesinde Sünnîliğin hâkim olduğu İran topraklarının önemli bir kısmını cebren veya farklı yöntemlerle şîileştirmişlerdir. Bu gelişmeyle birlikte İmâmiyye Şîası'nın düşünce yapısında bazı dönüşümler meydana gelmiştir. *Kütübü'l-erba'a* gibi Şîa'nın temel hadis metinleri bu topraklara intikal etmeye ve Şîî düşüncede yeni bir durum olarak söz konusu metinlere hacimli serhler yazılmaya başlanmıştır. Böylelikle hadis metinleri, daha fazla önem kazanmış, fıkıh ve kelim alanlarında hüküm çıkarma araçları olmaktan çıkarak bizzat dinin sabitelerinin belirlendiği merciler haline gelmişlerdir. Bu dönüşümün bir neticesi olarak Ahbârîlik şeklinde yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Söz konusu anlayış, bireysel manada şîileşen fakat entelektüel manada henüz bu sürecin tamamlanamadığı İran topraklarının, fikrî ve ilmî manada da şîileşmesinde kritik bir rol oynamıştır. Ahbârîlik özelinde Şîîlik, fıkıh ve kelim gibi alanlara nispetle Şîîliğe daha özgü olan hadis/ahbâr geleneğine yaslanmaya, diğer mezheplere, özellikle de Safevîler öncesi İran topraklarında hâkim olan ve Ehl-i sünnet'e ait görülen mantık, felsefe, kelim ve tasavvuf düşüncesi gibi fikrî unsurları Şîî bünyeden atma yoluyla müstakil bir Şîîliğe evrilmeye başlamıştır.⁴

Her ne kadar modern dönemdeki pek çok araştırmacı -muhtemelen Ahbârî düşüncüyü sistemleştiren Muhammed Emîn el-Esterâbâdî'nin (öl. 1033/1624) kurgusunun etkisinde kalarak- Ahbârîliği Küleynî (ö. 329/941) ve Şeyh Sadûk (öl. 381/991) gibi ilk dönem Şîî muhaddislerle başlatsalar da⁵ esas itibariyle bu anlayış, Safevîler döneminin bir ürünüdür ve teşekkülüne sebep olan bütün unsurlar bu döneme aittir. Esterâbâdî yeni bir tarih inşasıyla⁶ kendi düşüncesini imamlar dönemine ve onlardan hemen sonra

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İşilak, *Safevîler Dönemi İmâmiyye Şîası'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 95-96, 136-137, 218-219.

⁵ Bk. Mazlum Uyar, *İmamiyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri: Ahbârîlik* (İstanbul: Ayışığıkitapları, 2000), 158. Pek çok araştırmacı Esterâbâdî'yle sistemleşen Ahbârîliği "Neo-Ahbârîlik" veya "Yeni Ahbârîlik" olarak isimlendirmiştir. Robert Gleave söz konusu iddiaları dakik bir şekilde ele almış ve bu iddiaların sağlam temellere dayanmadığını ortaya koymuştur. Bk. Robert Gleave, *Scripturalist Islam: The History and Doctrines of the Akhbârî Shî'î School* (Leiden: E.J. Brill, 2007), 1-30.

⁶ Esterâbâdî, Ahbârîliğin nevzuhûr bir anlayış olmayıp köklerinin imamlar ve onlardan sonraki Şîîler'in henüz diğer mezhep ve düşünce yapılarıyla etkileşime girmediği Küleynî ve Şeyh Sadûk gibi muhaddisler dönemlerine dayanan sahih akîdeyi temsil ettiğini iddia etmiştir. Bu inşasını tarihî kaynaklarla da temellendirmeye çalışmıştır. Şehristânî'nin (öl. 548/1153) İmâmiyye Şîası'nın Ahbârî ve Usûlî şeklinde ayrıştığına dair ifadesini, bunun ispatı olarak sunmuştur. Fakat Şehristânî ile Esterâbâdî'nin ayrımları arasında ciddi farklılıklar söz konusudur. Şehristânî sadece Şîî kelâmcılar arasındaki özellikle de müteşâbihlerin yorumlanması konusundaki ayrışmaya işaretlerle Ahbârî-Usûlî

sahih akîdenin temsilcisi olduklarını iddia ettiği Küleynî ve Şeyh Sadûk gibi meşhur muhaddislere dayandırmıştır. Ona göre Şîiler büyük gaybet (el-gaybetü'l-kübrâ) dönemine kadar bütün dinî meselelerini imamlara veya onların temsilcilerine danışarak çözmekteydiler. Fakat sonraki dönemlerde bazı Şîi alimlerin (Usûlîler) diğer mezheplerle ve düşünce yapılarıyla etkileşimleri sonucu Şîi düşüncede sapmalar ve bidatler ortaya çıkmıştır. Bu alimler, ihtiyaç olmadığı halde diğer mezhep mensuplarının, özellikle de Sünnîler'in usûl ilimlerinden etkilenerek ictihad yapmaya, Şîiler'i müctehid ve mukallid şeklinde bir ayrıma tabi tutmaya ve böylelikle sahih akîdeyi tahrif etmeye başlamışlardır.⁷ Bu tahrifatın önüne geçmenin yegâne yolu da Şîi akîdenin saf halinin korunduğu ilk dönemlerdeki Şîi anlayışı tekrar hâkim kılmaktır.

Esterâbâdî, Usûlî ulemanın sistemleştirdiği taklid anlayışına karşı çıkararak esaslı bir girişimde bulunmuş ve Şîiliği tekrar ilk dönemlerdeki sahih temeller üzerine oturtmak maksadıyla taklid edilecek tek zümre olarak sadece imamları konumlandırmıştır. Böylelikle dinde mutlak otorite olan, fakat kıyamete yakın bir dönemde zuhûr etmek üzere gaybete giren, bu süreçte herhangi bir tasarrufta bulunmayan imam anlayışı açmazına yeni bir açılım getirmiştir. Ona göre imamlar vefat etmiş ve sonuncusu gaybete girmiş olsa bile onlar bizzat yazdırdıkları tamamı sahih hadislerden oluşan *Kütübü'l-erba'a*'da ve diğer muteber kitaplarda Şîiler'in kıyamete kadar karşılaşacakları bütün müşküllere çözüm getirmişlerdir. Dolayısıyla Şîi ulemanın yapması gereken, imamlar gibi mutlak bir otoriteden yoksun olan ve bu açığı kapatma adına usûl ilimleri geliştirmek zorunda kalan diğer mezheplerin, özellikle de Sünnîler'in fikrî birikiminden beslenmek yerine, bütün meselelerde imamların haberlerine müracaat etmesidir. Öte yandan naslardaki lafızlardan kaynaklanan kapalılık, muhaliflerin tasallutundan dolayı takiyye gereği söylenen ve belli açılardan birbiriyle veya ayetlerle tenakuz teşkil eden hadislerin varlığı ve yeni karşılaşılan durumlarla ilgili

ayrışmasından bahsederken Esterâbâdî muhaddisler ile fakihler ve kelimciler gibi usûl ilmiyle iştigal eden alimler arasındaki ayrışmayı Ahbârî-Usûlî ayrışması olarak sunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Gleave, *Scripturalist Islam: The History and Doctrines of the Akhbârî Shî'i School*, 1-30; Halil Işlak, "Şia'da Usuli-Ahbari Ayrışması (Ayrışmanın Tarihlendirmesi ve Fikri Zemini Üzerine Yeni Bir Okuma Önerisi)", *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi*, ed. Orhan Karaoğlu - Nail Elhan (Ankara: İnkılâp Kitabevi, 2022), 147-164.

⁷ Muhammed Emîn Esterâbâdî, *Fevâ'idü'l-medeniyye (Âmilî'nin Şevâhidü'l-mekkiyye ile birlikte)*, thk. Rahmetî Erâkî (Kum: Müessesetü'l-neşri'l-islâmî, 1424), 123-124; Seyyid Ni'metullâh b. Abdillâh b. Muhammed el-Müsevi el-Hüseynî Cezâirî, *Zehrü'r-rebi'* (Lübnan: Müessesetü'l-Âlemiyye li't-Teclîd, 1421), 450. Ayrıca bk. Işlak, *Safevîler Dönemi İmâmiyye Şiâsi'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*, 68-69.

haberlerin bulunmaması bu ilkeye hanel getirmemektedir. Bu durumlarda takip edilmesi gereken yöntem Mehdi'nin zuhûruna kadar ihtiyat ve tevakkuftur.⁸

Esterâbâdî'nin bu anlatısı ciddi anlamda kabul görmüş ve aralarında çeşitli konularda ihtilaflar bulunmakla birlikte⁹ Şîî ulemanın önemli bir kısmı Ahbârî anlayışı benimsemiştir. Bunun neticesinde Şîî ulema arasında Ahbârî ve Usûlî şeklinde keskin bir ayrışma meydana gelmiş ve taraflar, rakiplerinin görüşlerini çürütmek için geniş bir külliyat ortaya koymuşlardır. Ahbârîler, *Kütübü'l-erba'â*'ya hacimli şerh ve haşiyeler yazarak hadisleri mutlak otorite olarak konumlandırmaya çalışmışlardır. Ayrıca söz konusu metinlerde Usûlî ulemaya da sert eleştiriler getirmişler ve onları Ehl-i sünnet'in fâsid bineğine binmekle itham etmişlerdir.¹⁰ Usûlî alimler ise Ahbârîliği türedi bir anlayış olarak nitelemişler ve mensuplarını hadislere yönelik tutumlarından dolayı

⁸ Bk. Esterâbâdî, *Dânişnâme-i Şâhiyye* (10633), 2b-5a, 48a-54b. Ayrıca bk. Esterâbâdî, *Fevâ'idü'l-medeniyye*, 303-308.

⁹ Ahbârîler'in fikrî düzeyde yekpare bir yapıda olduklarını söylemek hatalı bir yaklaşım olur. İkinci nesil Ahbârîler'in bazı konularda Esterâbâdî'nin sistemleştirdiği ve Şîî düşüncede esaslı bir dönüşüm olan ideal Ahbârîliğe sadık kalmadıkları görülmektedir. Örneğin Esterâbâdî'nin eleştirilerinde Usûlî olarak ön plana çıkardığı Allâme Hillî, Şeyh Ali el-Kerekî (öl. 940/1534) ve Şehîd-i Sâni (öl. 966/1559 [?]) gibi alimlere sonraki Ahbârîler sahip çıkmışlar ve onlara yönelik eleştirilere tepki göstermişlerdir. Bk. Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî Meclisî, "Risâle-i Meclisî Derbâre-i Hekîmân, Uşûliyyân ve Şûfiyyân", *Siyâset ve Ferheng-i Rûzgâr-ı Şafevî*, thk. Resûl Ca'feriyyân (Tahran: Neşr-i İlm, 1388), 1/823; Hâcî Hüseyin Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 9515/1), 12b-13a. Aynı şekilde taklid karşıtlığı Ahbârî düşüncenin temel sabitelerinden olduğu halde Muhammed Tâhir Kummî'nin sûfilerle mücadelesinde taklid anlayışının sağladığı imtiyazlardan yararlandığı ve kendisini taklid edilecek müctehid olarak konumlandığı görülmektedir. Benzer şekilde Esterâbâdî'nin en fazla karşı çıktığı konulardan birisi Usûlî olarak nitelediği alimlerin Ömer b. Hanzala hadisi üzerinden ictihad-taklid anlayışını temellendirmeleri ve kendilerine otorite tesis etmeleriydi. Buna rağmen bazı Ahbârîler'in söz konusu hadise atıfla dinî konularda müracaat edilmesi gereken tek zümrenin alimler olduğunu iddia ederek Usûlîler'le mutabık bir düşüncede oldukları görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Işlak, "Şia'da Usuli-Ahbari Ayrışması", 158-159; Işlak, *Safevîler Dönemi İmâmîyye Şiası'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*, 205-207. Hadis konusunda da genel anlamda Esterâbâdî'nin mutlak tavrı devam ettirilmemiştir. O, *Kütübü'l-erba'â*'daki hadislerin tamamının sahih olduğunu ve yakîni bilgi ifade ettiğini ileri sürerken Muhammed Takî Meclisî ve Muhammed Tâhir Kummî onun bu görüşüne karşı çıkmışlardır. Muhammed Takî b. Maksûd Alî el-Meclisî, *Ravzatü'l-müttakin*, thk. Lecne-e Tahkîk Fî Müessese-i Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî (Kum: Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî, 1387), 100; Molla Muhammed Tâhir Kummî, *Hüccetü'l-islâm fî şerhi tehzîbi'l-aşkâm* (Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 11512), 198b-204b.

¹⁰ Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ Feyz-i Kâşânî, *el-Hakâ'ik fî mehâsini'l-ahlâk; Kurretü'l-uyûn; Mişbâhu'l-enzâr* (Kum: Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî, 1409), 49; Ali b. Muhammed b. Hasan b. Zeynüddin eş-Şehîd el-Âmilî, *Sihâmü'l-mârika* (Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 521/1), 29a-29b.

Haşviyye ile ilişkilendirmişlerdir.

Ahbârîler ile Usûlîler arasındaki ayrışmayı en iyi resmeden ve bir yönüyle de turnusol kâğıdı vazifesi gören konulardan birisi ictihad ve taklid meselesi olmuştur. Usûlîler, avâmın hayatta olan bir müctehidi taklid etmek zorunda olduğunu iddia ederlerken; Ahbârîler, her türlü ictihad girişimini imamların sahih akîdesinin tahrif edilmesi ve sünnilleşme temayülü olarak nitelemişlerdir. Bu noktada Safevîler dönemindeki söz konusu gerilimi en iyi yansıtan eserlerden birisi Hâcî Hüseyin Hâfız Zâvânî tarafından dönemin ulemasına ictihad ve taklid konusunda sorduğu sorular ve verilen cevapların bir araya getirilmesiyle meydana gelen, dönemin dinî düşüncesini okumada pek bilinmeyen¹¹ ve bildiğimiz kadarıyla başka nüshası bulunmayan *Risâle-i Su'âl u Cevâb* isimli risaledir. Bu metindeki tartışmalar aynı zamanda 19. asırda Şii düşüncede teşekkül eden merci-i taklid anlayışının çerçevesinin ve ilkelerinin genel hatlarıyla o dönemde sistemleştiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

A. Risâle-i Su'âl u Cevâb

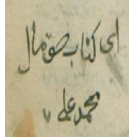
1. Nüsha hakkında

*Risâle-i Su'âl u Cevâb*¹² Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî Kütüphanesi'nde iki risaleden oluşan 9515 numaralı mecmuanın 1b-32a varakları arasında yer almaktadır.¹³ Risale tertip, imla ve konu bütünlüğü açısından oldukça

¹¹ Ahbârîlik konusunda Robert Gleave ve Mazlum Uyar'ın çalışmaları oldukça kapsamlıdır. Fakat her ikisinin de bu risaleden haberdar olmadıkları anlaşılmaktadır. Bk. Gleave, *Scripturalist Islam: The History and Doctrines of the Akhbârî Shî'î School*, 320-333; Uyar, *İmamiyye Şiâsi'nda Düşünce Ekolleri: Ahbârîlik*, 377-392. Ayrıca 1399 hş./2020 yılında bu risalenin bir kısmını neşreden Resûl Ca'feriyân, söz konusu nüshanın yeni keşfedildiğini ifade etmiştir. Bk. Resûl Ca'feriyân, "Nüsha Hvânî (21)", *Âyine-i Pejûheş* 31/3 (1399), 49. Fakat biz 2017 yılında başka bir çalışmamızla ilgili yaptığımız katalog taramaları esnasında bu nüshayı tespit etmiş ve üzerinde çalışmaya başlamıştık.

¹² Bu risalenin gerçek ismi konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Soru ve cevaplardan oluştuğu için Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî Kütüphanesi Kataloğu'nda konusuna nispetle *Su'âl u Cevâb* şeklinde etiketlenmiştir. Bk. Mustafa Dirâyetî, *Fihristgân-ı Nüşahâ-yı Haţtî-yi İrân (FENHÂ)* (Tahran: Sâzmân-ı İsnâd ve Kitabhâne-i Milli-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İrân, 2012), 18/448. Biz de çalışmamızda bu ismi kullanacağız.

¹³ *Risâle-i Su'âl u Cevâb*'in devamında katalogda *Me'âd-ı Cismânî* şeklinde etiketlenen ve müellifi meçhul bir risale yer almaktadır. Bk. Dirâyetî, *Fihristgân-ı Nüşahâ-yı Haţtî İrân (FENHÂ)*, 30/122. Fakat bu risalenin zahriyesine "*Kitâbu Haqq-u Meâl* [?], Muhammed

Ali" şeklinde bir kayıt düşülmüştür. Bk. Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 33a. Bundan dolayı *Me'âd-ı Cismânî* şeklinde etiketlenen risalenin Muhammed Ali isimli bir alimin eseri olması da muhtemeldir.

sorunlu olmakla birlikte anlaşıldığı kadarıyla 11./17. asrın sonlarına doğru kaynaklarda hakkında bilgi tespit edemediğimiz Hâcî Hüseyin Hâfız Zâvânî isimli Ahbârî temayüle sahip bir alimin Gıyâseddîn Muhammed er-Razevî el-Müctehidî (11./17. asır), Hür el-Âmilî (öl. 1104/1693), Muhammed Bâkır Meclisî (öl. 1110/1698-99 [?]), Halil Kazvînî (öl. 1089/1678), Muhammed Tâhir Kummî (öl. 1098/1687), İsmâîl b. Muhammed Bâkır Hâtûnâbâdî (öl. 1116/1705) ve Dâvud b. Yûsuf ibn Muhammad İsâ el-Bahrânî (11./17. asır) gibi dönemin önde gelen Şîî alimlerine ictihad ve taklid özelinde Ahbârî ve Usûlî ayrışmasına dair sorduğu sorular ve aldığı cevaplardan oluşmaktadır.

Risalenin 1b-6a varakları arasında içeriğinden yazarının kim olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmayan, Ahbârîler'in eleştirilerine karşı Usûlîliğin müdafaa edildiği ve dönemin Ahbârîler'ine ağır eleştirilerin getirildiği bir risale bulunmaktadır. 6b-8a varakları arasında 12. İmam Muhammed Mehdi'nin bazı tevkî'leri, devamında Hâcî Hüseyin'in ictihad ve taklid konusunda dönemin ulemasına mektupla sorduğu sorular ve bu alimlerin cevapları yer almaktadır.

Hâcî Hüseyin, ilk sorusunda dönemin Usûlî alimlerinden ve bir dönem İsfahan şeyhülislâmlığı da yapmış Muhammed Bâkır Horasânî'nin (öl. 1090/1679) ictihad ve taklid konusunda talebeleri için Farsça kaleme aldığı bir risaleden hayatta olan bir müctehidin taklid edilmesi gerektiğine dair ifadelerini nakletmiş ve bu görüşlerin doğru olup olmadığını, ikinci sorusunda Muhammed b. İdrîs el-Hillî'nin (öl. 598/1202) *es-Serâ'ir*'de ictihad anlayışının Şîî düşünce açısından meşruiyetini temellendirme adına yer verdiği iki hadisin hakikatte ictihad anlayışı için delil teşkil edip etmeyeceğini, üçüncü soruda ise Muhammed Bâkır Horasânî'nin dönemin Ahbârî alimlerinin ictihad konusundaki muhalefetlerinin temelsiz olduğuyla ilgili sözleri üzerinden ictihad konusunda Usûlîler ve Ahbârîler'den hangi zümrenin haklı olduğunu sormuştur.

2. Risaledeki Tertip Sorunu

Nüşhada ciddi anlamda tertip sorunu vardır. Genellikle sorular ve cevaplar risalede farklı yerlere serpiştirilmiştir. Örneğin Hür el-Âmilî'nin birinci soruya verdiği cevap risalenin en sonunda, İsmâîl b. Muhammed Bâkır Hâtûnâbâdî'nin ikinci soruya verdiği cevap sorunun hemen öncesinde yer almaktadır. Bazı kısımlarda soru ve cevapların arasına ilgisiz cümleler veya nakiller girmektedir. Bunun dışında Feyz-i Kâşânî'nin (öl. 1090/1679) *el-Kelimâtü't-tarîfe* isimli eserinden Şîî Ahbârî anlayışı istikametinde Hz. Peygamber'den sonra ümmetin ihtilafa düşmesi ve bu ihtilafın giderilme

yöntemine dair bir nakil,¹⁴ devamında Fahrüddîn b. Muhammed Tarîhî'nin (öl. 1087/1677 [?]) muhtemelen *Taklîdü'l-meyyit* risalesinden ölü müctehidin taklid edilip edilmeyeceğine dair kısa bir cümle aktarılmaktadır.¹⁵ Bunlar büyük ihtimalle bu iki alimin cevabı olmaktan ziyade risaleyi tertip eden kişinin veya Hâcî Hüseyin'in ilave ettiği nakillerdir. Ayrıca sorularla doğrudan ilişkisini kuramadığımız cevaplar da bulunmaktadır. Örneğin Hâcî Hüseyin'in soruları arasında gınâ ile ilgili bir soru yer almadığı halde Halil Kazvî'nin bu konuda uzun bir izahatı bulunmaktadır.¹⁶

Gınâ konusu dışında Kazvî'nin her dönemde imamın bulunmasının zorunluluğuna dair iki farklı yerde daha cevabı bulunmaktadır. Her ikisi de birbirinin aynısı olmakla birlikte birincisinin başında dört satırlık bir fazlalık söz konusudur. Muhtemelen cevapları tertip eden kişi aynı cevabı kısaltarak başka bir sorunun cevabı olarak sunmuştur.¹⁷ 14. varakta başında "cevâb" şeklinde ibarenin bulunduğu ve müctehidin tahsil etmesi gereken ilimlere dair Usûlî alimlerden birisinin görüşleri yer almaktadır. Bunun hangi sorunun ve kimin cevabı olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bunlar dışında risalenin sonlarına doğru pek çok konuyu kapsayan bir soru bulunmaktadır. Hâcî Hüseyin burada dönemin ulemasına ictihad ve taklid anlayışını savunan zümreler ile kafirler, Sünnîler, filozoflar, Dehrîler, sûflilerden bir cemaat, müneccimler, kâhinler, tâbirciler (معران), şairler, kıssa okuyucuları, Yahudiler ve Ermeniler hakkındaki hükümlerini ve Şîîler'in müracaat etmesi ve kaçınması gereken tefsir kitaplarının hangilerinin olması gerektiğini sormuştur.¹⁸ İctihad ve taklid konusunda Şîîler'in takip etmesi gereken din anlayışına dair mutlak ifadeleri bir kenara bırakırsak cevaplar arasında sorudaki zümreler ve tefsir kitapları hakkında doğrudan cevaplar bulunmamaktadır. Öte yandan Muhammed Bâkır Meclisî'nin tasavvuf anlayışına yönelik eleştirileri, kaynağı belirtilmemekle birlikte büyük ihtimalle *Hidâyetü'l-'avâm ve fazîhatü'l-li'âm* isimli tasavvuf reddiyesinden sûflilere yönelik eleştirileri kapsayan nakil ve Halil Kazvî'nin gınâ hakkındaki görüşleri bu sorunun sûflilerle ilgili kısmıyla ilişkili olması

¹⁴ Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ Feyz-i Kâşânî, *el-Kelimâtü't-ṭarîfe* (Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Nr. 8866/1), 20a-20b.

¹⁵ Bu risale henüz neşredilmemiştir. Bir nüshası Merkez-i İhyâ-i İslâmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bk. Dirâyetî, *Fihristgân-ı Nüşahâ-yı Haṭṭî İrân (FENHÂ)*, 9/34-35.

¹⁶ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 20a-21a.

¹⁷ Krş. Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 14b, 20a.

¹⁸ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 22a.

muhtemeldir. Tasavvuf eleştirileri¹⁹ bu çalışmanın konusu dışında yer aldığı ve hangi cevapların bu soruyla ilişkili olduğunu tespit etmek mümkün gözükmediği için söz konusu soru bu çalışmada değerlendirme dışı tutulmuştur.

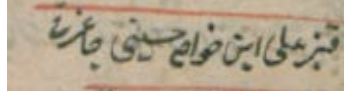
Anlaşıldığı kadarıyla Hâcî Hüseyin'in mektuplarına aldığı cevaplar, bizzat kendisi veya başka bir şahıs tarafından²⁰ tertibe özen gösterilmeden ve ilgisiz ilavelerle risaleye yerleştirilmiştir. Ayrıca sorulardan bazılarının risaleye alınmamış olması da ihtimal dahilindedir. Risalenin başka bir nüshası bilinmediği için şu aşamada bu tertip sorununu çözmek mümkün görünmemektedir. Fakat İsmâîl b. Muhammed Bâkır Hâtûnâbâdî'nin bildiğimiz kadarıyla tek nüshası Meşhed Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi'nde bulunan *Mezka-ye Vusṭâ* isimli eserinin incelenmesi bu tertip sorununu kısmen çözmeye imkân tanıyacağı düşüncemizdeyiz. *Mezka-ye Vusṭâ*'nın katalog bilgisindeki ifadelerle göre Hâcî Hüseyin daha önceden ictihad ve taklid konusundaki sorularını Hâtûnâbâdî'ye de sormuştur. Bunun üzerine Hâtûnâbâdî hem Hâcî Hüseyin'in sorularını cevaplamak hem de Ahbârî anlayışı eleştirmek için *Mezka-ye Vusṭâ*'yı kaleme almış, bu eserin mukaddimesinde Hâcî Hüseyin'in mektubundan bahsetmiş ve muhtemelen mektuba bütün olarak yer vermiştir.²¹ İlgili eserin incelenmesiyle bu belirsizlik -en azından soruların tertibiyle ilgili sorun- kısmen izale olacaktır.

3. Risalenin Yazılış Tarihi

Risâle-i Su'âl u Cevâb'ın ne zaman yazıldığı veya istinsah edildiği konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Mecmuada ikinci risale olan ve kim tarafından yazıldığı bilinmeyen *Me'âd-ı Cismânî*'nin ferâğ kaydında bu

¹⁹ Safevîler dönemindeki Şîî alimlerin tasavvuf düşüncesi üzerine tartışmaları hakkında detaylı bilgi için bk. İşlak, *Safevîler Dönemi İmâmîyye Şîası'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*.

²⁰ Mecmuada yer alan *Me'âd-ı Cismânî* isimli ikinci risalenin müstensihisi Ganber Ali b.

Hüseyinî Câğârķî'dir.

Bk. Müellifi Meçhul, *Me'âd-ı Cismânî* (Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslamî, 9515/2), 93b. Nisbeyi esas alırsak risaleyi tertip veya istinsah eden kişinin Hâcî Hüseyin'in oğlu olduğu tahmininde bulunabiliriz. Fakat buradaki isim Hüseyin değil, Hüseyinî şeklindedir. Dolayısıyla söz konusu fark bu ihtimali zayıflatmaktadır.

²¹ Dirâyetî, *Fihristgân-ı Nüşahâ-yı Hattî İrân (FENHÂ)*, 29/227.

Ayrıca Hâcî Hüseyin, *Risâle-i Su'âl u Cevâb*'da *Mezka-ye Vusṭâ*'dan Hâtûnâbâdî'nin Esterâbâdî özelinde Ahbârî düşüncenin eleştirildiği ve Usûlî ulemanın müdafaa edildiği uzun bir nakle yer vermiştir. Bk. Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 16b-18a. Fakat söz konusu nakil oldukça sorunludur. Bazı yerlerde cümleler eksiktir, bazen de konular arasında kopukluklar vardır.

risalenin 30 Muharrem 1116 (4 Haziran 1704) tarihinde Ganber Ali ibn H̄vâce Hüseyinî Câğârķî tarafından istinsah edildiği bilgisine yer verilmiştir.²² Muhtemelen ilk risale de bu tarihte veya daha öncesinde istinsah edilmiştir.

Soruları yönelten Hâcî Hüseyin'in hayatı ve yaşadığı dönem hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Fakat o, iki yerde kendi isminin önünde "Süleyman devletine daima duacı"²³ ifadesine yer vermiştir. Burada büyük ihtimalle Şah Süleyman kastedilmektedir. Bu veri, söz konusu risalenin Şah Süleyman'ın hüküm sürdüğü 1077/1666-1105/1694 yılları arasında yazılmış olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca soruları cevaplayan alimlerin tamamının bu zaman aralığında yaşamış olması da bu bilgiyi teyit etmektedir.²⁴ Bunun yanında risalede kaynak belirtilmeden tasavvuf eleştirileriyle ilgili bir eserden uzun bir alıntı yapılmaktadır. Dönemin tasavvuf reddiyelerini incelediğimizde bu kısmın Muhammed b. Nizâm 'Asâm müstear ismiyle meçhul bir âlim tarafından yazılan *Hidâyetü'l-'Avâm* (telif tarihi: 1075/1664-1078/1666 yılları arası) isimli eserde yer aldığını tespit ettik.²⁵ Bu bilgiler, risalenin tertip tarihini olmasa da Hâcî Hüseyin'in mektup yoluyla sorularını sorduğu zaman aralığını belirlemede önemli veriler sunmaktadır.

Zaman aralığını daraltacak başka bir veri de sorulara cevap veren alimler arasında 1089/1678 yılında vefat eden²⁶ dönemin meşhur Ahbârî

²² Müellifi Meçhul, *Me'âd-ı Cismânî* (9515/2), 93b.

"تمت في تاريخ سلخ شهر محرم الحرام من شهور سنة ١١١٦ و كاتبه المذنب قنبر علي ابن خواجي حسيني جاعرفي"

²³ "داعي دوام دولت سليماني" Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 8b, 22a.

²⁴ Öte yandan nüshada soruların sorulduğu tarihte hayatta olan Muhammed Bâkır Meclisî (öl. 1110/1698-99 [?]), İsmâil b. Muhammed Bâkır Hâtûnâbâdî (öl. 1116/1705) ve Giyâseddîn Muhammed (11./17. asır) gibi alimlerin cevaplarının başına kırmızı kalemle "Mevlâna Muhammed Bakır'ın (Allah ona rahmet etsin) Cevabı" ve "Mevlâna İsmâil'in (Allah ona rahmet etsin) Cevabı" gibi başlıklar atılmıştır. Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 1b, 12a-12b. "Allah ona rahmet etsin" ibareleri risalenin söz konusu alimlerin vefatlarından sonra telif veya tertip edildiği ihtimaline kapı aralamaktadır. Fakat cevapların sonunda alimlerin kendilerini tanıttığı mühür kısmında bu ibareler yer almamaktadır. Dolayısıyla başlıktaki bu ifadeler, büyük ihtimalle sonraki dönemde risaleyi tertip eden kişi veya müstensih tarafından eklenmiştir.

²⁵ Krş. Muhammed b. Nizâm 'Asâm [?], *Hidâyetü'l-'Avâm ve Fazîhatü'l-Li'âm (Naşîhatü'l-Kirâm ve Fazîhatü'l-Li'âm)* (Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslamî, 10369), 124b-125a; Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 18a-b.

²⁶ Resûl Ca'feriyân, Kazvînî'nin vefat tarihini 1080 olarak vermiş ve bu bilgi üzerinden eserin söz konusu tarihten önce yazılmış olabileceğini ifade etmiştir. Bk. Resûl Ca'feriyân, "Nüşâ H̄vâânî (21)", *Âyine-i Pejûheş* 31/3 (1399), 51. Fakat onun iddiasının aksine kaynaklarda Kazvînî'nin vefat tarihi 1089 olarak verilmiştir. Bk. Muhammed b. Hasan b. Ali el-Meşgarî Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil*, thk. Ahmed Hüseyinî Eşkeverî (Bağdat: Mektebetü'l-Endülüs, t.y.), 2/112; Mîrzâ Abdullah Efendî el-İsbahânî, *Riyâzü'l-'ulemâ' ve*

alimlerinden Halil Kazvî'nin bulunmasıdır. Bu bilgiyi esas alırsak risalenin, Şah Süleyman'ın tahta çıktığı 1077/1666 yılı ile Kazvî'nin vefat tarihi olan 1089/1678 yılları arasında telif veya tertib edildiği tahmininde bulunabiliriz. Risalede Kazvî'nin hem ictihad ve taklid konusunda hem de 11./17. asırda tasavvuf düşüncesi bağlamında hararetli tartışma konularından birisi olan gınâ meselesinde cevapları yer almaktadır. Fakat söz konusu cevapları risaledeki sorulardan herhangi birisiyle ilişkilendirmek mümkün gözükmemektedir. Kazvî, ictihad ve taklid konusunda Hâcî Hüseyin'in sorularını doğrudan cevaplamak yerine meseleye Şîî akîdeye de taalluk eden daha temel bir noktadan yaklaşmış ve ihtilafların; insanların masum imamları tespit etmelerini ve onlara müracaat etmelerini zorunlu kılmak için bizzat Allah tarafından murad edildiğini ima etmiştir. Ona göre insanlar, Allah tarafından ihtilafa meyilli olarak yaratılmışlardır. Bu ihtilafın giderilmesinin yegâne yolu da bütün zamanlarda mevcut olan imama müracaat edilmesidir. Nitekim Kur'an'da muhkem ayetlerin bile hükümlerinin sarîh olmaması yakînî bilginin kendilerine verildiği imamlara müracaat etmeyi ve onların yokluğunda tam bir ihlasla hadislerine tabi olmayı gerektirmektedir.²⁷

Kazvî'nin cevabı mutlak ifadeler barındırmaktadır ve hangi soruyla ilişkili olduğunu tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca risalede doğrudan gınâ meselesiyle ilgili bir soru da bulunmamaktadır. Öte yandan mektupların sonlarında cevap yazan alimlerin mühürlerinin bulunduğu (موضع مهر, محل مهر) veya mektupları kendileri yazdıklarına dair ifadeler yer almaktadır.²⁸ Kazvî'nin cevabının sonunda "Bu harflerin yazarı Halil ibn Gâzî Kazvî böyle buyurmaktadır" ifadesine yer verilmekle birlikte mühür bulunmamaktadır.²⁹ Bu veriler, soru sorulanlar arasında Halil Kazvî'nin bulunup bulunmadığı noktasında soru işaretlerine sebep olmaktadır. Üstelik onun ictihad ve taklid konusuyula ilgili cevabının aynısıyla *Şâfi der Şerh-i Kâfi* isimli eserinin mukaddimesinde yer alması konuyu daha karmaşık hale getirmektedir.³⁰ Anlaşıldığı kadarıyla söz konusu cevap, küçük değişikliklerle başka birisi tarafından *Şâfi der Şerh-i Kâfi* den

ḥiyazü'l-fuzalâ, thk. es-Seyyîd Ahmed el-Hüseyînî (Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mar'aşi el-Amme, 1403), 2/262.

²⁷ Hâfiz Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 14b-15a.

²⁸ Hâfiz Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 12b, 13a, 16a.

²⁹ Hâfiz Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 20a.

³⁰ Krş. Molla Halil Gâzî Kazvî, *Şâfi der Şerh-i Kâfi*, thk. Muhammed Hüseyin ed-Dirâyetî - Hamîd Ahmedî Cülfâyî (Kum: Dârü'l-Hadîs, 1429), 1/95-96; Hâfiz Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 14b-15a.

nakledilmiştir.³¹ Bununla birlikte risalede, Kazvînî'nin gınânın hükmüne dair açıklamasının sonundaki “ve's-selâm (والسلام)” ifadesi³² onun soruları cevaplayan alimlerden olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Bu noktada cevapların şüpheli durumu, risalenin tarihlendirilmesi konusunda Kazvînî'yle ilgili verileri göz ardı etmeyi zorunlu kılmaktadır.

B. İlk Risale Hakkında

1. İlk Risalenin Yazarının Tespiti

Daha önce de belirttiğimiz gibi risalenin 1b-6a varakları arasında yazarının kim olduğu bilinmeyen, Ahbârîliğe sert eleştirilerin getirildiği ve kırmızı kalemle;

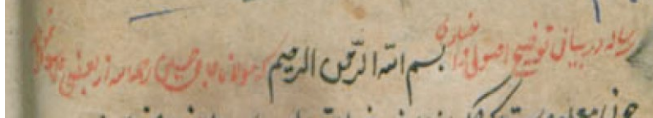
“رساله در بیان توضیح اصولی و اخباری که مولانا حاجی حسین رحمه الله از بعضی علما سؤال نموده”

başlığı atılan³³ bir risale bulunmaktadır. Bu ifadeler “Mevlânâ Hâcî Hüseyin'in (Allah ona rahmet eylesin) bazı alimlere Usûlîlik ve Ahbârîlik hakkında sorular yönelttiği risale” veya “Mevlânâ Hâcî Hüseyin'in (Allah ona rahmet eylesin) hakkında bazı alimlere sorular yönelttiği *Risâle-i der Beyân-i Uşûlî vü Aḥbârî*” şeklinde iki farklı anlam yüklemek mümkündür. İkinci şekli esas aldığımızda söz konusu risalenin adının *Risâle-i der Beyân-i Uşûlî vü Aḥbârî* olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Biz tercihte bulunup ikinci şekli esas alarak çalışmanın sonraki aşamalarında ilk risale için *Risâle-i der Beyân-i Uşûlî vü Aḥbârî* ismini kullanacağız.

Başlıktaki ifadeler dikkate alınırrsa *Risâle-i der Beyân-i Uşûlî vü Aḥbârî*'nin Hâcî Hüseyin tarafından kaleme alınmış olduğu düşünülebilir. Fakat sorular kısmında yaptığı açıklamalardan onun Usûlî anlayışa muhalif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu risaleyi onun yazmış olması ihtimal dışıdır. Bu durumda konumuz açısından oldukça önemli olan söz konusu

³¹ *Şâfi der Şerḥ-i Kâfi*'nin ilk cümlesindeki “فتح صافی گنجینه شاهی شرح کافی احادیث” ifadesi, *Risâle-i Su'âl u Cevâb*'da “فتح گنجینه شاهی شرح احادیث” şeklinde değiştirilmiştir. Burada muhtemelen *Şâfi* ve *Kâfi* ifadeleri, kaynağının tespit edilmesinin önüne geçmek için kasıtlı olarak düşürülmüştür. Ayrıca *Şâfi der Şerḥ-i Kâfi*'nin girişinden söz konusu nakiller yapıldıktan sonra bir paragraflık kısım atlanmış ve “Bu sayfaların yazarı Halil ibn Gâzî Kazvînî böyle buyurmaktadır” şeklindeki ifadesi “Bu harflerin yazarı Halil ibn Gâzî Kazvînî böyle buyurmaktadır” şeklinde değiştirilmiştir. Krş. Kazvînî, *Şâfi der Şerḥ-i Kâfi*, 2/96; Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 15a.

³² Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 21a.

³³ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 1b.

Hâfız Zâvânî, *Risâle-i*

risalenin yazarı meçhul kalmaktadır. Nitekim *Risâle-i Su'âl u Cevâb*'ın önemli bir kısmını neşreden³⁴ Resûl Ca'feriyân da yazarını tespit edememiş ve bunu "Pekâlâ bu metnin yazarı kimdir? Bu müphemlik, bu satırların yazarının zihninde henüz bertaraf edilemedi"³⁵ sözleriyle dillendirmiştir. Fakat biz, Hâcî Hüseyin'in sorular kısmında yaptığı nakillerle bu risaledeki içeriği kıyasladığımızda yazarının kimliğine dair önemli ipuçları yakaladık.

Hâcî Hüseyin *Risâle-i der Beyân-i Uşûlî vü Ahbârî*'den sonra Muhammed Bâkır Horasânî'nin icthad ve taklid konusunda talebeleri için Farsça kaleme aldığı bir risaleden hayatta olan bir müctehidin taklid edilmesi gerektiğine dair üç farklı nakil aktarmış ve dönemin ulemasına bu görüşlerin sahih olup olmadığını sormuştur. Onun, Horasânî'nin Farsça risalesinden yaptığı üç farklı naklin aynıyla *Risâle-i der Beyân-i Uşûlî vü Ahbârî*'de yer aldığı görülmüştür.³⁶ Bu veriler son kertede *Risâle-i der Beyân-i Uşûlî vü Ahbârî*'nin Horasânî'ye ait olduğunun ve onun icthad ve taklid konusunda simdiye kadar bilinmeyen bu risalesinin tespitine imkân tanımıştır.³⁷

2. Horasânî'nin *Risâle-i der Beyân-i Uşûlî vü Ahbârî*'deki Ahbârî Düşünceye Yönelik Eleştirileri

Horasânî'ye göre imamın gaybete girmesiyle birlikte Şiîler üzerinden dinî yükümlülükler sakıt olmuş değildir. Bilakis bu dönemde dinin ahkâmını öğrenebilmek için Kur'an'a, Hz. Peygamber ve imamların hadislerine müracaat edilmesi gerekir. Fakat söz konusu kaynaklar Arapça dilindedir ve

³⁴ Biz çalışmamızı önemli oranda tamamladığımız aşamada Resûl Ca'feriyân'ın kısa bir değerlendirmeye bu risalenin önemli bir kısmını neşrettiğini öğrendik. Fakat bu neşir belli açılardan ciddiyetten uzaktır. Çünkü Ca'feriyân, 30 varaklık risalenin sonundaki Hür el-Âmilî'nin Horasânî'nin görüşlerine yönelik sert eleştirilerinin de bulunduğu 11 varaklık kısmını ve Mehdi'nin tevkîflerinin yer aldığı 2 varaklık bölümü bu neşre dahil etmemiştir. Ayrıca değerlendirme kısmında alimlerle ilgili hatalı bilgiler vermiş ve bazı okuma hataları yapmıştır. Örneğin Hâtûnâbâdî'nin *Mezka-ye Vustâ* isimli eserini *Nemreka-ye Vustâ* şeklinde okumuş ve böyle bir eserin *FENHÂ* yazma eser kataloğunda bulunmadığını belirtmiştir. Bk. Ca'feriyân, "Nüşha H'vâânî (21)", 54. Bundan dolayı çalışmamızda söz konusu neşirden ziyade yazma nüshayı esas aldık.

³⁵ Ca'feriyân, "Nüşha H'vâânî (21)", 51.

³⁶ Krş. Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 3a, 8b; 5b,9a; 6a, 11a.

³⁷ Horasânî, ölü müctehidin taklid edilmesinin caiz olup olmadığına dair müstakil bir risale kaleme almıştır. Bk. Dirâyetî, *Fihristgân-ı Nüşahâ-yı Hatîrî Irân (FENHÂ)*, 9/35. Ayrıca gınânın Şiî akîde açısından haram olup olmadığına dair yazdığı risalenin sonunda icthad ve taklid konusuna ayrı bir başlık açmıştır. Bk. Muhammed Bâkır Horasânî, "Risale fî tahrîmi'l-ğnâ'i", *Ġnâ, mûsikî*, ed. Rıza Muhtârî, Muhsin Sâdıkî, thk. Ali Muhtârî (Kum: Müessese-i Bûstan-ı Kitâb, 1387), 1/52-59. Fakat bu risalelerin her ikisi de Arapçadır ve içerik olarak *Risâle-i der Beyân-i Uşûlî vü Ahbârî* ile ilişkileri bulunmamaktadır. Hâcî Hüseyin ise Horasânî'nin eserini Farsça kaleme aldığını ifade etmiştir. Rical ve fihrist kitaplarında da Horasânî'nin icthad ve taklid konusunda Farsça bir risale yazdığına dair bilgi bulunmamaktadır.

çoğunlukla dakik ve kapalı ifadelerle sahiptirler. Aynı şekilde âm ve hâs, muhkem ve müteşâbih, mutlak ve mukayyet, nâsîh ve mensûh gibi anlamları hâvidirler. Bu durum bizatihi dinin ahkâmını sahil bir şekilde öğrenme konusunda engel teşkil etmekte ve çeşitli şüphe ve ihtilaflara sebep olmaktadır. İmam gaybette olduğu için bu müşküllerin ona müracaat edilerek çözülmesi de mümkün değildir. Bu durumda bir zümrenin -ki bunlara müctehidler denilir- ilim tahsil ederek ve derin bir tefekkürle söz konusu lafızlardaki müşkülleri çözmesi, dinin ahkâmını sahil bir şekilde anlaması ve dinin anlaşılmasında meydana gelebilecek şüphe ve ihtilafları izale etmesi zorunludur.³⁸ Bu vasıflara ve imkanlara sahil olmayanların da dinin doğru anlaşılması noktasında müctehidleri taklid etmeleri gerekir. Nitekim Tevbe sûresinin 122. ayetindeki “...Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır...”³⁹ şeklindeki hüküm ve Ömer b. Hanzala hadisi olarak bilenen rivayette Ca’fer es-Sâdık’ın Şîler’in borç ve miras gibi konularda bir müşküle karşılaştıklarında tâgüt olarak nitelediği dönemin kadılarına gitmek yerine imamların hadislerini rivayet eden ve dinin hükümlerini bilen râvilerle müracaat etmelerini; râviler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkması durumunda onlardan en fakih, en adil, en muttakî ve hadis rivayetinde en güvenilir olanın görüşüne uymalarına dair emri⁴⁰ bu zorunluluğa işaret etmektedir.⁴¹

Müctehid olmayanların sadece Kur’an ayetleri, hadis metinleri ve geçmişte yazılmış fıkıh ve akîde kitaplarına bakarak dinin esaslarını ve ahkâmını öğrenmesi ve bu metinler üzerinden istidlal yapması mümkün değildir. Bilakis bu konularda hayatta olan ve adalet vasfına sahil bir müctehide müracaat etmesi ve onu taklid etmesi zorunludur. Bir kişi, mukallidi olacağı müctehidin gerekli vasıflara sahil olup olmadığını onunla ilmî münazara yaparak veya eserlerini inceleyerek tespit edebilir. Eğer bu ilmî niteliklere sahil değilse o zaman temeyyüz vasfına sahil kişilere başvurur ve onun önerdiği müctehidi taklid etmeye başlar.⁴²

Ahkâma dair konularda bir müctehidi taklid etmek dinî bir zorunluluk olmasına rağmen kendilerini Ahbârî olarak isimlendiren bir zümre, taklid

³⁸ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 1b.

³⁹ *Kur'an Yolu*, (Erişim 25 Eylül 2022), et-Tevbe 9/122.

⁴⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Ya’kûb b. İshâk Küleynî er-Râzî, *el-Uşûl mine'l-Kâff*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran: Mektebetü's-Sadûk, 1381), 1/67-68.

⁴¹ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 2a-2b.

⁴² Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 2b-6a. Benzer görüşler için bk. Âmilî, “Taḥfîfü'l-İbâd fî beyân-ı ahvâlî'l-ictihâd”, 3/13-14.

anlayışına karşı çıkararak ve halka da bu yönde telkinde bulunarak dinin anlaşılmasında ve yaşanmasında keyfilige sebep olmuştur. İctihad yapmanın Ehl-i sünnet'in usûlü ve bizatihi ihtilafın kaynağı olduğunu, ihtilafın ortadan kalkması için Şîf ulemanın Sünnî kaynaklı usûl ilimlerinden beslenerek yazdıkları kitapları okumaktan ziyade, doğrudan Hz. Peygamber'in ve imamların hadislerinden hüküm çıkarılması gerektiğini söylemişlerdir. Halbuki bizzat onlar bu düşünceleriyle; nasların zâhiriyle amel eden, haberleri güvenilirlik açısından tasnife tutmadan tamamını hüccet kabul eden ve tevile karşı çıkararak teşbih ve tecsîm çukuruna sürüklenen Ehl-i sünnet'ten Haşviyye ve Zâhiriyye ile ortak noktada buluşmuşlardır.⁴³

Ahbârîlik türedi bir anlayış olmasına rağmen bu düşüncenin temsilcileri kendilerinin geçmiş dönemde henüz ihtilafların zuhur etmediği sahih Şîfliğin temsilcileri olduklarını iddia etmişlerdir. Her ne kadar kendi düşüncelerinin fikrî ihtilafları sonlandıracağını iddia etseler de bizatihi bu anlayış yeni ihtilafların kaynağı olmuştur. Onların vazettikleri anlayış yüzünden avâmdan biraz Arapça bilen ya da kendisinde tercüme edilmiş hadis kitapları bulunan kimseler, usûl ilimlerini tahsil etmeden doğrudan kitapları okuyarak amel etmeye; lafızların mutlak-mukayyet ve âm-hâs gibi ayrımlarını bilmedikleri halde bu metinlerden hükümler çıkarmaya, "Biz ahbârî (hadislerle) amel ediyoruz" diyerek kıyasa karşı çıkmalarına rağmen kendi hevalarına göre kıyas yapmaya başlamışlar ve bunun neticesinde kendilerini ve onlara tabi olanları dalalet ve ihtilaf çukuruna atmışlar. Ahbârîler'in avâma vazettikleri bu anlayış yüzünden halkın önemli bir kısmı ilim tahsilini terk etmiş, istidlal yöntemlerine karşı çıkmış ve hadis usûlünün kaidelerini bilmeden hadislerle amel etmeye başlamıştır. Ahbârîler'in bu tür bidatleri ortaya atmalarındaki asıl maksatları avâm nezdinde itibar ve şöhret kazanmak, makam ve liderlik elde etmektir. Nitekim onların yolu, ilmin meşakkatini çekmek gibi bir zarurete ihtiyaç bırakmadığı için avâma daha hoş gelmiş ve bu sayede söz konusu anlayışa sahip kişiler avâm nezdinde daha muteber alimler haline gelmişlerdir.⁴⁴

3. Horasânî'nin Ahbârîler'e Yönelik Eleştirilerinin Eleştirisi

Esas itibarıyla Horasânî'nin Ahbârîliğe yönelik eleştirilerinin önemli kısmının bu düşüncede karşılığı bulunmamaktadır. Onun bu risaledeki temel kaygısı Ahbârîliğin vazettiği şekliyle bireylerin herhangi bir alime müracaat etmeksizin hadis metinlerinden kendilerince hüküm çıkarmalarının dinî anlayışta keyfilige sebep olacağıdır. Nitekim Usûlîler, bu keyfilige önleme

⁴³ Hâfiz Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 4a-4b.

⁴⁴ Hâfiz Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 3a-4b.

adına Şîîler'i müctehid ve mukallid şeklinde bir ayrıma tabi tutarak müctehid olmayan her bir Şîî'nin mutlaka hayatta olan bir müctehidi taklid etmesi gerektiğini ve aksi durumda namaz ve oruç gibi ibadetlerinin fâsid olacağını iddia etmişlerdir.⁴⁵ Fakat Horasânî'nin iddiasının aksine Ahbârîler taklid zorunluluğu yerine "müracaat" kavramını ikame etmişler, Şîîler'i; âlim ve câhil/avâm şeklinde bir tasnife tabi tutarak avâmın, Sünnî geleneğin fikrî birikiminden ve usûl anlayışından (fıkıh usûlü, hadis usûlü, kelim) beslenmeyen, sadece dil ilimleri ve sahih Şîî düşünce istikametinde yazılmış hadis ve tefsir ilimlerini tahsil eden alimlere -taklid zorunluluğu olmaksızın- müracaat etmesinin zorunlu olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁶ Dolayısıyla bu noktada değişen durum, avama dinî alanda danışma mercii olarak tasarruf hakkının tanınması ve taklid anlayışında olduğu üzere dinî konuların tamamında tek bir müctehidin fetvalarını tatbik etme zorunluluğu yerine konusuna göre farklı alimlerin görüşlerine müracaat etme gerekliliğidir.

Ahbârîler'in ilmi ihmal ettiği ve herhangi bir alime veya kitaplara müracaat etmeye ihtiyaç duymaksızın Kur'an ve hadis metinlerinden kendi reylerine göre amel ettiklerine dair iddianın da Ahbârî düşüncede bir karşılığı bulunmamaktadır. Aksine Ahbârîler, ilme önem vermişler, fakat Usûlîler'den farklı bir tanımlama getirmişlerdir. Usûlîler'e göre müctehid olacak kişiler mantık, kelim, fıkıh usûlü, dil ilimleri, Kur'an ve hadis ilimlerini tahsil etmek zorundadır.⁴⁷ Ahbârîler'e göre ise mantık, kelim ve fıkıh usûlü gibi ilimler, Hz. Peygamber ile imamlar zamanında bulunmayan, ilk defa Abbasî halifesi Me'mûn zamanında ortaya çıkan, Sünnîler'in masum imamlar gibi vahyin sürekliliğini sağlayan bir otoriteden yoksun olduğu için ihdas etmek zorunda kaldıkları ilimlerdir. Dolayısıyla Şîîler'in zan ve şahsî reye dayanan söz konusu ilimleri tahsil etmesi caiz olmayıp sadece dil ilimleri ile Kur'an ve hadis ilimlerini öğrenmeleri yeterlidir.⁴⁸ Ayrıca söz konusu

⁴⁵ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 15a.

⁴⁶ Muhammed Bakır Meclîsî ve Hür el-Âmilî'nin bu konudaki görüşleri için bk. Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 12b-13a.

⁴⁷ Şehîd-i Evvel, *Zikra's-Şî'a fî ahkâmî's-şer'î'a*, 1/42-43; Kerekî, "er-Risâletü's-Şalâtü'l-cum'a", 1/168-171; İbn Şehîd es-Sânî, *Me'âlimü'l-usûl*, 36-37; Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed el-Âmilî, *Zübdetü'l-uşûl*, thk. Fâris Hasûn Kerîm (Kum: Mirsâd, 1423), 164-165; Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed el-Âmilî, *Câmi-i 'Abbâsî* (Kum: Câmiâ-i Müderrisin Hovze-i İlmiyye-Kum, 1429), 792-793; Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 14a-14b.

⁴⁸ Kummî, *Hüccetü'l-islâm fî şerhi tehzîbi'l-ahkâm* (11512), 29b-30a, 206a-206b; Molla Muhammed Tâhir Kummî, *Opposition to Philosophy in Safavid Iran: Hikmat al-'ârifîn*, thk. Ata Anzali - S. M. Hadi Gerami (Leiden | Boston: Brill, 2018), 13-15; 'Asâm [?], *Hidâyetü'l-Avâm* (10369), 107b-110b. Bu konuda Hür el-Âmilî'nin görüşleri için bk. Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 30a.

ilimlerin mukaddimesi sayılan mantık ilminin zihni hatadan koruduğuna dair meşhur kabul de sağlam temellere dayanmamaktadır. Çünkü hatadan korunan zümre sadece Peygamberler ile masum imamlardır ve bu vasfa sahip olmayan beşer, hata yapmaya mahkûmdur. Nitekim tarih boyunca sürekli ihtilafların meydana gelmesi insanların masum imamların görüşlerini terk etmelerinden ve mantık ile usûl ilimlerinin zihni hatadan koruduğunu iddiasıyla kendi reylerine müracaat etmelerinden kaynaklanmıştır. Halbuki imamlar Şiîler için kıyamete kadar karşılaşacakları bütün müşküllerle ilgili çözümler sunmuşlar ve bunlar da hadis kitapları yoluyla kayıt altına alınmıştır. İhtilafların sonlanmasının yegâne yolu da hadis kitaplarına müracaat etmek, hadisler üzerine dakik incelemeler yapmak ve onlardaki çözümleri keşfetmektir. Bu noktada Hâcî Hüseyin'in mantık ilminin zihni hatadan koruduğuna dair ilkeye getirdiği eleştiri de oldukça ilginçtir. O, "Eğer Aristo, masum imamları tasdik etmiş olsaydı [Şiî olsaydı] bile onun fikirleri hatadan korunmuş olmazdı"⁴⁹ sözleriyle şahsî düşünceye dayalı her türlü istidlalin ihtilafa ve hataya kapı aralayacağını belirtmiştir.

C. Hâcî Hüseyin'in Soruları ve Alimlerin Cevapları

1. Soru: Bir Müctehidi Taklid Etmek Zorunlu mudur?

Hâcî Hüseyin, Horasânî'nin risalesinden sonraki iki varakta Mehdi'nin bazı tevkîflerine yer vermiş ve bu tevkîflerin yorumlanmasına dair çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Söz konusu tevkîflerde Mehdi, karşılaşılan sorunlarda râvilere müracaat edilmesini emretmiş ve bazı vazifeler için kendi ashabından hadis râvilerini vekili olarak görevlendirmiştir. Usûlî alimler, bu gibi rivayetleri esas alarak gaybet döneminde de imamın vekillerinin bulunması gerektiğine dair bir akıl yürütmeyle ulemanın otoritesini temellendirmeye çalışmışlardır. Hâcî Hüseyin'e göre bu düşünce hatalı bir kıyastan neşet etmiştir. Çünkü râviler, Usûlîler gibi kendi zanlarıyla ictihad yapmayıp doğrudan Mehdi'den haber aktarmışlar ve bu haberler Mehdi tarafından doğrudan tasdik edilmiş olup beşerî heva, heves ve zandan tecrit edilmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu tevkîfler, imamların râvileri dışında müracaat edilecek bir zümrenin bulunmadığına ve Usûlîler'in Şiîlik'te bâtil olmasına rağmen kıyas yaparak buradaki râviler kavramını gaybet dönemindeki müctehidlere hamletmelerinin fâsid bir görüş olduğuna işaret etmektedir.⁵⁰

Hâcî Hüseyin, Mehdi'nin tevkîfleriyle ilgili değerlendirmelerinden

⁴⁹ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 10b.

⁵⁰ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 8b-9b.

sonra Horasânî'nin *Risâle-i der Beyân-i Uşûlî vü Aḥbârî*'deki müctehid olmayanların şeri meselelerde hadis ve fıkıh kitaplarına müracaat ederek amel edemeyeceğine, müctehidi tespit etme yöntemlerine, Tevbe suresi 122. ayetinin ve Ömer b. Hanzala hadisinin bir müctehidin taklid edilmesi zorunluluğuna delalet ettiğine dair ifadelerini nakletmiş ve alimlere bu iddiaların Şiîlik açısından isabetli olup olmadığını sormuştur. Bu sorunun devamında kendisi de Horasânî'nin görüşlerini çürütme adına uzun açıklamalarda bulunmuş ve bir yönüyle de sorularını Aḥbârî düşünce istikametinde kurgulamıştır. Ona göre Usûlîler, imamlara müracaat etmeyi terk edip zanla amel ettikleri için dinde pek çok ihtilaf zuhûr etmiştir. Şiîler'in yaşadığı pek çok şehirde aynı konuda birbiriyle çelişen pek çok fetva ortaya çıkmış, müctehidler birbirlerinin görüşlerine, hatta bazen kendi görüşlerine muhalefet etmeye ve usûl anlayışlarına uymadığı için sahih hadisleri inkâr etmeye başlamışlardır. Hata ve günahattan korunmuş olmak sadece masum imamlara mahsus olduğu halde naslardan hüküm çıkarırken usûl ilimleri ve mantık ile zihinlerin hatadan korunabileceğini iddia etmişlerdir. Fakat ictihad yapmak zan ile amel etmektir ve zanla amel edenin zihnini hatadan koruması mümkün değildir.⁵¹ Dolayısıyla zanla ictihadda bulunan müctehidler yakînî bilgiye sahip olan imamların nâibleri olduğu iddiasının sağlam bir dayanağı yoktur.⁵² Ayrıca Usûlî alimlerin Ömer b. Hanzala hadisine atıfla imamın nâibliği (nâib-i imam) müessesinin ve doğal olarak da taklid meselesinin sadece fûrû konuları kapsadığına ve usûlde taklidin caiz olmadığına dair iddiaları da⁵³ temelsizdir. Çünkü imamet meselesi usûlle ilişkili bir meseledir ve bundan dolayı da imama vekaletin fûrû meselelerle sınırlı olması akla aykırıdır. Ayrıca ancak ayet veya mütevâtir haberlere dayanması gereken usûlle ilişkili bir meselede, Ömer b. Hanzala hadisi gibi haber-i vâhid konumunda olan bir rivayetten istidlalde bulunmak da bâtil bir görüştür.⁵⁴

Bu soruyu ilk olarak Gıyâseddîn Muhammed er-Razevî el-Müctehidî⁵⁵

⁵¹ Benzer görüşler için bk. Esterâbâdî, *Dânişnâme-i Şâhiyye* (10633), 31b.

⁵² Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 9a-12a.

⁵³ Kerekî, "er-Risâletü'l-Ca'feriyye", 80; Kerekî, "er-Risâletü's-Şalâtü'l-cum'a", 1/142-143; İbn Şehîd es-Sânî, *Me'âlimü'l-usûl*, 335; Mîr Dâmâd, "Şâri'u'n-necât", 254.

⁵⁴ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 10b-11a.

⁵⁵ Gıyâseddîn Muhammed hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Resûl Ca'feriyyân, *Tezkire-i Riyâzü's-Şu'arâ*'daki bilgileri esas alarak onun Afgan işgalinden birkaç yıl önce veya işgal esnasında İsfahan'da vefat ettiğine dair bilgi vermiştir. Bk. Ca'feriyyân, "Nüşâ Hvânî (21)", 52. Fakat İsfahan, Afganlar tarafından 1135/1722 yılında işgal edilmiştir. *Risâle-i Su'âl u Cevâb*'ın 1116/1704 yılında veya öncesinde istinsah edildiğini ve bu eserde Gıyâseddîn Muhammed'in isminden sonra "rahimehullâh" ifadesine yer verildiğini hesaba kattığımızda Ca'feriyyân'ın bahsettiği Gıyâseddîn

isimli bir âlim cevaplamıştır. Cevabından onun genel anlamda Usûlî temayüle sahip olduğu, fakat taklidin zorunluluğu noktasında Usûlîler kadar katı bir tavır takınmadığı anlaşılmaktadır. Ona göre zâhirde birbiriyle çelişen hadislerin varlığı ve bazı durumlarda ayet ve hadislerin ancak birbirleriyle tefsir edilerek anlaşılabilmesi gibi durumlar bir müctehide müracaatı zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı bir Şîî ya müctehid olabilir ya da mukallid. Bunlar dışında bir kişi, ihtiyatı tercih edip herhangi bir müctehidi taklid etmeksizin ve kendi ictihadını mutlak hakikat olarak diğerlerine dayatmaksızın kendi gayretleriyle nasları anlamaya çalışabilir. Eğer bu mertebeye değilse onun için evlâ olan meseleleri bir müctehide sorması ve onun ictihadıyla amel etmesidir.⁵⁶

Bu soruyla ilişkili duran cevaplardan birisi de Usûlî anlayışa sahip Dâvud b. Yûsuf ibn Muhammad Îsâ el-Bahrânî'ye⁵⁷ aittir. O, hayatta olan bir müctehidi taklid etmenin gerekliliğine, aksi durumda namaz ve oruç gibi ibadetlerin geçersiz olacağına dair görüşün hak, Esterâbâdî gibi ictihad ve taklidin bâtil olduğuna dair iddiada bulunanların görüşlerinin hatalı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸

Ahbârîliğin önemli temsilcilerinden ve Esterâbâdî'nin sadık takipçilerinden Hür el-Âmilî ilk cevabında⁵⁹ Horasânî özelinde Usûlî

Muhammed'in bu risaledeki soruyu cevaplayan kişi olması pek mümkün gözükmemektedir. Bk. Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 12a. Ayrıca *Tezkire-i Riyâzü's-Şu'arâ'*'da Gıyâseddîn Muhammed isimli kişi için er-Razevî el-Müctehidî nisbesine yer verilmemiş, şair olarak zikredilmiş ve onun dini ilimlere dair birikiminden bahsedilmemiştir. Bk. Ali Kulî b. Muhammed Ali Vali Dâğıstânî, *Tezkire-i Riyâzü's-Şu'arâ'*, thk. Muhsin Nâcî Nasr Âbâdî (Tahrân: Esâtîr, 1384), 2/783-784.

Tahrân Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshanın katalog bilgisinde Gıyâseddîn Muhammed er-Razevî isimli bir alimin, 1068 (1658) yılında Dioskorides'in *Kitâbü'l-Ḥaşâ'*'inin Arapça tercümesini Farsçaya tercüme ettiğine dair bilgiler mevcuttur. Bk. Dirâyetî, *Fihristgân-ı Nüşahâ-yı Ḥattî İrân (FENḤÂ)*, 13/48-49. *Risâle-i Su'âl u Cevâb*'daki cevabın, söz konusu tercüme yapan ve 1068/1658'de hala hayatta olan bu kişiye ait olması daha muhtemeldir. Aynı şekilde Kitabhâne-i Âsitân-ı Kudsi Razavî'de Gıyâseddîn Muhammed er-Razevî isimli bir alimin yazdığı telif ve istinsah tarihi bilinmeyen *İtikâdât* isimli bir eser de söz konusudur. Bk. Dirâyetî, *Fihristgân-ı Nüşahâ-yı Ḥattî İrân (FENḤÂ)*, 22/405.

⁵⁶ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 12a-12b.

⁵⁷ Kaynaklarda Dâvud el-Bahrânî hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Dönemin rical yazarlarından Abdullah Efendî el-İsbahânî (öl. 1130/1718), Bahrânî'nin kendi muasırı olduğunu, sûfiler aleyhine ve ictihad ve taklid konusunda fetvalarını bizzat gördüğünü ve bu fetvaların iyi bir ilmî seviyeye sahip olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Efendî el-İsbahânî, *Riyâzü'l-'ulemâ'*, 2/271.)

⁵⁸ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 15a.

⁵⁹ Hür el-Âmilî'nin risalede iki farklı cevabı yer almaktadır. Birincisi, risalenin en sonunda yer almakla birlikte doğrudan birinci soruyla ilişkili olan (27b-32 arası), diğeri ise birinci sorunun altına yerleştirilmekle birlikte (12a) Usûlîliğe yönelik mutlak eleştirilerinden

düşünceye sert eleştiriler getirmiş, Şiîler için mutlak otorite olarak imamları yani muteber hadis kitaplarını konumlandırmış ve bunun dışında zan ve hevaya tabi olup ictihadda bulunan müctehidleri taklid zorunluluğunun bâtil olduğunu belirtmiştir. Taklid kavramı yerine “müracaat” kavramını ön plana çıkarmış; avâmın dinî konularda muteber hadis kitaplarıyla amel eden alimlere müracaat etmesi ve alimlerin de nas bulunmayan ve ihtilaflı meselelerde tavakkuf ve ihtiyatı tercih etmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁰

Hür el-Âmilî, ikinci cevabında konuyu daha detayı bir şekilde ele almış, Hâcî Hüseyin'in Horasân'den yaptığı nakilleri kısmen dönüştürerek aktarmış ve bunları maddeler halinde cevaplamıştır. Onun eleştirilerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- a. Horasân'nin “Ölülerin taklidi caiz değildir, bilakis yaşayan bir müctehidi taklid etmek ve onun zannıyla amel etmek gerekir”⁶¹ sözü nas bulunmayan meselelerde zanla ictihadda bulunmanın gerekliliğine delalet etmektedir. Onun bu görüşü bâtildir ve bizzat imamlarca kınanmıştır. Çünkü ictihad yapmak, ancak din düşmanları olan Sünnîler'in (el-'âmmeh) geliştirdiği usûl kaideleriyle mümkündür.⁶² Buna rağmen Usûlîler, bazen bir meselede masum imamlardan gelen sahih hadisler bulunduğu halde Sünnîler'in ve bazı Şiî alimlerin ıstılahına ve hadis usûlüne uymadığı için bunları terk etmekte ve bunun yerine Sünnîler'in icat ettiği usûl kaideleri üzerinden zanla amel etmektedirler.
- b. Usûlîler'in fâsid görüşlerinden birisi de ölünün sözünün ölü hükmünde olduğudur. Nasıl oluyor da bir kişinin hayattayken hak olan görüşünün, sadece ölmesi sebebiyle artık bâtil olduğuna hükmedilebiliyor.

dolayı hangi sorunun cevabı olduğu tam olarak anlaşılabilen cevaptır. Bu cevabı diğer 3 soruyla ilişkilendirmek de mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı her ikisini de birinci sorunun cevabı olarak değerlendirdik.

⁶⁰ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 12b.

⁶¹ Hür el-Âmilî, Horasân'nin bir ifadesini kısmen dönüştürerek “Ölülerin taklidi caiz değildir, bilakis yaşayan bir müctehidi taklid etmek ve onun zannıyla amel etmek gerekir”⁶¹ şeklinde aktarmış ve bu ifadedeki zan ibaresini ön plana çıkarmıştır. Krş. Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 3a,28a.

⁶² Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 28a.

«اما الدعوى الاولى نهي مسلمة لا لكون القائل ميتا بل لكونه عاملا بالظن المنهي عنه و تارة بقول الامام و تارة بغيره و يخلط بين الحق والباطل. و يعترف كثيرا بانه لم يجد في المسئلة نصا و انه اجتهد فيها ونظر في المدارك التي وضعتها العامة اعداء الدين لتحصيل الظن و تارة بقول هذه المسئلة فيها نص متعدد عن اهل العصمة علىهم السلام لكنها غير صحيحة باصطلاح العامة و بعض الخاصة...»

- c. Horasânî'nin, "Hadis kitaplarına müracaat etmek ve bununla amel etmek caiz değildir. Müctehid olmayanlar, hadisler arasında tercihte bulunamaz" sözü de bâtıldır. Çünkü tercihte bulunmak haberleri bizzat imamlardan nakleden râvilere mahsustur. Onların hiç birisinden de ictihad yapabilme şartı aranmamıştır. Bilakis râviler, müctehidin sahip olması gereken ve sonraki dönemlerde ihdas edilen vasıflardan pek çoğuna sahip değillerdi. Zaten ictihad yapmak için gerekli görülen ve müctehidin sahip olması gereken vasıflar bizzat imamlar tarafından nehyedilmiştir. Zira bunların çoğunluğu Hz. Peygamber ve masum imamlar zamanında mevcut değildi. Bunlar, Ehl-i sünnet'e mahsus kaidelerdir ve çoğunluğu Abbasî halifesi Me'mûn'un hilafetinin son dönemlerinde filozof ve mühlidlerin kitaplarından iktibasla ihdas edilmiştir.
- d. Tevbe suresi 122. ayetinin müctehidi taklid etmek gerektiğine delalet ettiğini iddia etmek de bâtil bir görüştür. Çünkü bu şekildeki bir yorum, zanna dayanmaktadır ve zanla amel etmek imamlar tarafından yasaklanmıştır. Bu ayet; nesh, tahsis, tevil vb. ihtimalleri hâvidir. İmamların söz konusu ayet hakkında sözlerini bilmeden zan üzerinden ayetin zâhirî manasından hüküm çıkarmak bâtıldır. Ayrıca bu şekildeki bir istidlal, Kur'an'ın zanla amel etmeyi yasaklayan çok sayıda ayetiyle çelişmektedir.
- e. Nâib-i imam meselesinde sıklıkla atıf yapılan Ömer b. Hanzala'nın naklettiği hadis haber-i vâhiddir ve Usûlîler nezdinde usûl konularında haber-i vâhidle amel etmek caiz değildir. Öte yandan İmam'ın bu hadisi Sünnîler'in tepkisini çekmemek için takiiye icabı söylemiş olması da mümkündür. Çünkü bu hadise zıt manalara sahip tevatür seviyesinde ve takiiye ihtimali taşımayan hadisler söz konusudur. Ayrıca hadiste ahkâmın bilinmesi noktasında sadece bizim hükmümüzle hüküm veren râvilerimize müracaat edin denilmektedir. Bu ifadeler, zanla ictihad etmeyi değil, muteber hadis kitaplarında râvilerin aktardığı haberlerle amel etmeyi gerekli kılmaktadır.⁶³

2. Soru: "Bize düşen sizler için usûl ortaya koymaktır, size düşen onları detaylandırmaktır" hadisi ictihada delil teşkil eder mi?

Hâcî Hüseyin'in ikinci sorusu, Usûlî alimlerin ictihadda bulunmanın meşruiyeti noktasında atıf yaptıkları Muhammed b. İdrîs el-Hillî'nin *es-Serâ'ir* kitabında zikrettiği ve bazı küçük lafız farklılıklarına rağmen aynı

⁶³ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 27b-32a.

anlamı ihtiva eden iki hadisin hakikatte bu manaya delalet edip etmediğine dairdir. Bu hadis “Bize düşen sizler için usûl ortaya koymaktır, size düşen onları detaylandırmaktır (تفرعوا)”⁶⁴ şeklindedir.

Hâcî Hüseyin’in bu soruyu sorarken cevap mahiyetinde yaptığı açıklamalardan⁶⁵ katı bir Ahbârî çizgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre usûl tayin ederken madde ve sûreti itibariyle imamların hükümlerine muvafık olmayan her türlü akıl yürütme bâtıldır. İmamların haberlerinden ve ortaya koydukları küllî kaidelerden bağımsız olarak yürütülen her türlü akıl yürütmede ve ulaşılan hükümde hata yapılması kaçınılmazdır. Söz konusu hadisler, Usûlîler’in iddia ettiği gibi fıkıh usûlü yoluyla icthad yapılmasının zorunlu olduğu ilkesiyle ilişkili olmayıp, sadece imamların ortaya koyduğu “İçerisinde helal ve haram karışmış halde bulunan her şey, haram kısmını kesin olarak bilene kadar sana ebediyen helaldir. (Haram kısmını kesin olarak bildiğinde) onu terket”⁶⁶ ve “Helal ve haram birbirine ayrılamayacak şekilde karışıp helal haramdan ayrılamıyor ise bunda beis yoktur (kullanılabilir)”⁶⁷ gibi küllî kaideler üzerinden yine onların ahkâmına muvafık olarak hüküm çıkarmayla ilişkilidirler.⁶⁸

İsmâîl Hâtûnâbâdî, Usûlî temayüle sahip olmasına ve Ahbârî düşünceye karşı icthad ve taklid anlayışını savunmak için *Mezka-ye Vustâ’*ı yazmış olmasına rağmen cevabında Muhammed b. İdrîs el-Hillî’nin bu yorumuna karşı çıkmıştır. Ona göre bu iki hadis meşhur olmayan şâz hadislerdir. Sahih oldukları farz edilseler bile Hillî’nin iddia ettiği gibi icthad ve taklid meselesiyle ilişkili olmayıp sadece küllî kaidelerden cüzî hükümleri

⁶⁴ Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed İdrîs el-Hillî, *Müştarifâtü’s-Serâ’ir (Bâbü’n-Nevâdir)*, thk. es-Seyyid Muhammed Mehdî es-Seyyid Hasan el-Müsevî el-Horasân (Kum: Delîl-i Mâ, 1429), 7/109-110.

"إِنَّمَا عَلَيْنَا أَنْ نُلْقِيَ إِلَيْكُمْ الْأُصُولَ ، وَعَلَيْكُمْ أَنْ تُفَرِّعُوا " "عَلَيْنَا الْإِقَاءُ الْأُصُولَ إِلَيْكُمْ، وَعَلَيْكُمْ التَّفْرِيعُ"

⁶⁵ Sorunun devamında “Buna şu şekilde cevap verilir” başlığıyla bir açıklama söz konusudur. Bu kısmın, sorunun bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Açıklamanın en sonunda “Yazan el-Hâfız” ifadesi geçmektedir. Hâcî Hüseyin risalenin girişinde kendi ismini Hâcî Hüseyin Hâfız Zâvânî şeklinde vermiştir. Bk. Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 8b, 22a. Büyük ihtimalle açıklamanın sonundaki “el-Hâfız” ibaresiyle Hâcî Hüseyin kendisini kastetmektedir. Dolayısıyla söz konusu açıklamayı Hâcî Hüseyin’in ifadeleri olarak değerlendirdik.

⁶⁶ Ebû Ca’fer Muhammed b. Ya’kûb b. İshâk Küleynî er-Râzî, *el-Fürû’ mine’l-Kâfî*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran: Dârü’l-Kütübi’l-İslâmiyye, 1362), 5/313.

⁶⁷ Küleynî er-Râzî, *el-Fürû’ mine’l-Kâfî*, 5/126.

⁶⁸ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 13b-14a. Benzer görüşler için bk. Muhammed Takî b. Maksûd Alî el-Meclisî, *Levâmi’u Şâhibkarânî*, (Tahran/Kum: Kitâbfurûş İsmâîliyyân, 1414), 1/58.

çıkarmakla alakalıdır.⁶⁹

Bu soruyla ilişkili olabilecek başka bir cevap daha söz konusudur, fakat cevaplayanın kimliğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Diğerlerinde olduğu gibi cevabın sonunda mühre yer verilmemiş ve yazarın kimliğine dair kayıt düşülmemiştir. Ayrıca mürekkebin zarar görmesi nedeniyle cevabın bazı kısımları okunamaz durumdadır. Kırmızı kalemle düşülen “cevap” başlığı altında yazar, müctehidin yirmi yedi vasfa sahip olması ve icthad seviyesine ulaşabilmek için kelimeler, ilm-i usûl, nahiv, sarf, dil ilimleri, mantık ve dört asıl (a) Kur’an, b) sünnet, c) icmâ ve d) istishâb ve berâet-i asliyye gibi akli deliller olmak üzere yedi ilmi tahsil etmesi, bu niteliklere sahip kişilerin ayet ve hadislerde bulunmayan konularda akıl yoluyla Kur’an ve sünnete mutabık bir usûl geliştirmeleri ve ferî konularda bu usûl üzerinden icthadda bulunmaları gerektiğini belirtmiştir.⁷⁰

3. Soru: İctihad Konusundaki Tutumlarında Ahbârîler mi Haklıdır, Yoksa Usûlîler mi?

Risalenin 15. varlığının başında “suâl” şeklinde bir ibare bulunmamakla birlikte, içeriğinden Hâcî Hüseyin’in yeni bir sorusu olduğu anlaşılan bir soru bulunmaktadır. Sorudan önce -büyük ihtimalle Hâcî Hüseyin’e ait- “Yerin zirvesine arz edilir ki, bu fakirin itikadı *Fevâ'id* yazarının [Esterâbâdî] itikadıyla muvafıktır” şeklinde bir kayıt düşülmüş, devamında Muhammed Bakır Horasânî’nin Esterâbâdî, Halil Kazvînî, Feyz-i Kâşânî ve Muhammed Tâhir Kummi gibi dönemin meşhur Ahbârî alimlerinin icthad konusundaki muhalefetlerinin temelsiz olduğuna dair ifadelerini aktarılmış ve bu nakil üzerinden icthad konusunda Usûlîler ve Ahbârîler’den hangi zümrenin haklı olduğu sorulmuştur.⁷¹

Safevîler’in son dönemlerinin en kudretli alimlerinden ve Ahbârî anlayış istikametinde meşhur *Biḥârü’l-envâr* isimli hacimli hadis kitabını kaleme alan Muhammed Bâkır Meclisî, cevabında⁷² Ahbârîliği savunmakla

⁶⁹ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su’âl u Cevâb* (9515/1), 13a-13b.

⁷⁰ Bu cevabın son cümlesi dışındaki kısımları aynıyla Şeyh Bahâî’nin (öl.1030-1031/1622 [?]) *Câmi’-i ‘Abbâsî* isimli eserinde yer almaktadır. Krş. Âmilî, *Câmi’-i ‘Abbâsî*, 791-794; Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su’âl u Cevâb* (9515/1), 14a-14b.

⁷¹ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su’âl u Cevâb* (9515/1), 15b.

⁷² Muhammed Bâkır Meclisî’nin cevabının hem ikinci hem de üçüncü soruyla ilişkili olması muhtemeldir. O, hem Ahbârî alimlerin Usûlî alimler olarak niteledikleri Şîî alimlere yönelik eleştirilere karşı çıkmış, hem de ikinci soruda bahsedilen Muhammed b. İdrîs el-Hillî’nin yer verdiği usûlden fûrû çıkarmaya dair hadise atıfla, imamların usûlüne bağlı kalmak kaydıyla dinde icthad yapmanın zorunlu olduğuna dair hüküm vermiştir. Muhtemelen Hâcî Hüseyin mektubunda ikinci ve üçüncü soruyu peş peşe yazmış ve Meclisî de her ikisini birlikte cevaplamıştır. Nitekim Hâcî Hüseyin’in üçüncü sorunun

birlikte iki kesim arasındaki mücadeleye mutedil bir çizgide kalmaya çalışmıştır. Ona göre iki kesim arasındaki husumete varan bu çekişme sunîdir ve taraflar birbirlerine yönelik ifrata varan ithamlarda bulunmuşlardır. Ahbârîler'in Allâme Hillî, Şehîd-i Sâni ve Şeyh Ali el-Kerekî gibi Usûlî olarak nitelenen alimlere dil uzatmaları ve onların Şii akîdeyi tahrif ettiklerini iddia etmeleri bir tür aşırılıktır. Çünkü bunlar Şia'nın önde gelen ve muteber alimleridirler. Onlar, ayet ve hadislerden hüküm çıkarırken mümkün olduğunca Ehl-i beyt'in anlayışına muvafık kalmaya çalışmışlardır. Bu yoldaki gayretleri takdir edilmeli ve yaptıkları hatalar da mazur görülmelidir. Öte yandan Usûlîler'in bizzat imamlar tarafından zemmedildiği halde Sünnîler'in yolundan giderek ictihadda bulunmaları ve buna bağlı olarak bir müctehidi taklid etmenin zorunlu olduğunu ileri sürmeleri diğer bir aşırılığı temsil etmektedir. Çünkü imamlar, küllî kaideler tayin etmişler ve bu kaidelerden cüzî hükümler çıkarılmasını istemişlerdir. Dolayısıyla Şii'lerin Sünnîler gibi usûl ilimlerini tahsil etmelerine ve hüküm çıkarmada kıyas ve icmâ gibi istinbat yöntemlerine müracaat etmelerine ihtiyaçları bulunmamaktadır.⁷³

Dönemin en meşhur tasavvuf ve felsefe karşıtlarından Muhammed Tâhir Kummî, bu soruyu Ahbârîliği sistemleştiren Esterâbâdî özelinde cevaplamış ve onun ictihad karşıtlığını isabetli, fakat hadis usûlüne dair görüşlerini hatalı bulmuştur. Esterâbâdî, Şia'nın en muteber hadis kitapları olan *Kütübü'l-erba'a*'daki bütün hadislerin sahih ve yakîni bilgi konumunda olduğunu iddia etmiş ve Allâme Hillî gibi Usûlî olarak nitelediği alimlerin hadisleri dörtlü tasnife tabi tutmalarını Şii düşüncenin tahrifatı ve Ehl-i sünnet'in hadis usûlünden beslenmenin bir sonucu olarak görmüştür.⁷⁴ Kummî ise, bu görüşlerin bâtil olduğunu ve *Hüccetü'l-İslam* isimli eserinde

başına soru ifadesi yerine "Ayrıca (أيضاً)" kelimesini eklemesi buna işaret etmektedir. Biz Meclisî'nin cevabını, üçüncü sorunun cevabı olarak değerlendirme tercihinde bulunduk.

⁷³ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 12b-13a.

⁷⁴ Risalede Muhammed Tâhir Kummî'nin cevabından sonra yine onun dönemin meşhur Ahbârî sûfî alimlerinden Muhammed Takî Meclisî (öl. 1070/1659) ile tasavvuf konusunda birbirlerine karşı yazdıkları reddiyelerin bir araya getirilmesinden oluşan *Muhtaşaru't-tavzîh* isimli eserin Kummî'ye ait birinci risalesinden bir nakil yer almaktadır. Bu nakilde Kummî, Şii'ler açısından *Kütübü'l-erba'a*'nın mümtaz konumuna değinmiş ve bu noktada kendisinin bazı beyitlerine yer vermiştir. Bk. Molla Muhammed Tâhir Kummî - Muhammed Takî Meclisî, "Risâle-i Uşûl-u fuşûlu't-tavzîh (Muhtaşaru't-tavzîh)", *Siyâset ve Ferheng-i Rûzgâr-ı Şafevî* (Tahran: Neşr-i İlm, 1388), 1/851. Söz konusu naklin risaleye kim tarafından eklendiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Esterâbâdî'nin görüşlerini çürüttüğünü⁷⁵ iddia etmiştir.⁷⁶

Sonuç

Din ve mezhep içi bölünmelerde her bir zümre, genellikle kendi düşüncesinin sahih akîdeyi temsil ettiğini iddia etmiş ve bunu temellendirme adına tarihî ve fikrî bir inşaya girişmiştir. Benzer bir durum Şîî gelenekteki ayrışmada da kendini göstermiştir. *Risâle-i Su'âl u Cevâb*'da da görüldüğü gibi Ahbârîler kendi anlayışlarının imamlar zamanındaki bidat ve hurafelerin karışmadığı, kelim, felsefe, usûl ilimleri ve mantık gibi İslam açısından haricî fikrî unsurların bünyeye henüz dahil olmadığı Şîîliği temsil ettiğini iddia etmişler ve Usûlî düşünceleri söz konusu unsurların bir ürünü olarak nitelemişlerdir. Usûlî alimler ise kendilerini imamların hakiki temsilcileri olarak konumlandırmışlar ve Esterâbâdî'nin sistemleştirdiği Ahbârîliği türedi bir anlayış olarak görmüşlerdir. Bu nokta da her iki zümre de retoriğe yaslanarak avâm nezdinde ikna edici bir anlatı inşa etmeye çalışmışlardır. Kendi düşüncelerinin sahih Şîîliği temsil ettiğini ispatlama adına rakip düşünceleri Sünnîlik'le ilişkilendirerek dönemin Sünnî karşıtlığını rakiplerini tasfiye etmek için bir nevi manivela olarak kullanmışlardır. Ahbârîler, kendi dönemlerine intikal eden düşünceleri Şîîliğin Sünnîlik'le telifi olarak nitelemişler ve ictihad taraftarı Şîî alimlerin usûl ilimlerini ihdas eden Sünnî alimler karşısında acziyetlerini bertaraf edebilmek için onlar gibi usûl ilimleri geliştirdiklerini iddia etmişlerdir. Horasânî ise Ahbârîler'i nasların zâhiriyle amel eden ve haberleri sıhhat açısından tasnife tabi tutmayan Ehl-i sünnet'ten Haşviyye'ye benzetmiştir.

Tarihî süreçte Şîî alimler, Sünnîler'e karşı İmâmiyye Şîîsi'nin fırka-i nâciye olduğunun ispatı sadedinde kendi mezhepleri içerisindeki fikrî vahdete rağmen Sünnîlik'te ihtilaflardan dolayı çok sayıda mezhebin teşekkül ettiği ve bu yönüyle de söz konusu mezhep mensuplarının fırka-i nâciye iddialarının temelsiz olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Fakat *Risâle-i Su'âl u Cevâb*'taki tartışmalardan da görüldüğü gibi Ahbarîliğin teşekkülüyle birlikte Şîîlik içerisinde de ciddi fikrî ayrılıklar meydana gelmiştir. Bu noktada Ahbarîler, mezhep içi ihtilafları araçsallaştırarak kendi anlayışlarını ihtilafların izale edilmesi ihtiyacı üzerine inşa etmişlerdir. Onların ahbârın esas alınması yoluyla Şîîlik içerisindeki ihtilafları sonlandırma girişimi, retoriği oldukça güçlü bir anlatı üzerine bina edilmişti. Fakat teorik açıdan

⁷⁵ Detaylı bilgi için bk. Kummî, *Hüccetü'l-islâm fi şerhi tehzîbi'l-ahkâm* (11512), 198b-206b.

⁷⁶ Hâfız Zâvânî, *Risâle-i Su'âl u Cevâb* (9515/1), 15b-16a.

oldukça güçlü olan bu anlatı, fiiliyatta çeşitli açmazların ve yeni ihtilafların kaynağı olmuştur. Şîlik'te Ahbârî-Usûlî ayrışmasının ötesinde bizzat Ahbârî alimler arasında hadislerin sıhhati, ictihad-taklid, gaybet döneminde Cuma namazının kılınıp kılınamayacağı gibi meselelerde fikrî ayrışmalar meydana gelmiş, hatta Cuma namazının hükmüyle ilgili Ahbârî alimler arasında tekfire varan görüş ayrılıkları cereyan etmiştir.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

3. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

4. Katkı Oranı Beyanı:

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

ÂMİLÎ, Ali b. Muhammed b. Hasan b. Zeynüddin eş-Şehîd. *Sihâmü'l-mâriqa*. Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslamî, 521/1.

ÂMİLÎ, Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed. *Câmi'-i 'Abbâsî*. Kum: Câmiâ-i Müderrisin Hovze-i İlmiyye-Kum, 1429.

ÂMİLÎ, Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed. *Zübdetü'l-uşûl*. thk. Fâris Hasûn Keriîm. Kum: Mirsâd, 1423.

ÂMİLÎ, Zeynüddîn b. Alî b. Ahmed el-Cübaî. "Taḥḫfü'l-'ibâd fî beyân-ı aḥvâlî'l-

- ictihâd". *Mevsû'atü's-Şehîdî's-Şânî*. thk. Rızâ el-Muhtarî- Hüseyin eş-Şefîû. Kum: Merkezü'l-Ulum ve's-Sekafeti'l-İslamiyye, 2013.
- ÂMİLÎ, Zeynüddîn b. Alî b. Ahmed el-Cübaî. "Taklîdü'l-meyyit". *Mevsû'atü's-Şehîdî's-Şânî*. thk. Rızâ el-Muhtarî- Abbâs el-Muhammedî. Kum: Merkezü'l-Ulum ve's-Sekafeti'l-İslamiyye, 2013.
- ARJOMAND, Said Amir. *The shadow of god and the Hidden Imam: religion, political order, and societal change in Shi'ite Iran from the beginning to 1890*. Chicago: The University of Chicago, 1984.
- ‘ASÂM [?], Muhammed b. Nizâm. *Hidâyetü'l-'Avâm ve Fazîhatü'l-Li'âm (Naşîhatü'l-Kirâm ve Fazîhatü'l-Li'âm)*. Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 10369.
- CA'FERİYÂN, Resûl. "Nüşa Hÿvânî (21)". *Âyine-i Pejûheş* 31/3 (1399), 49-80.
- CEZÂİRÎ, Seyyid Ni'metullâh b. Abdillâh b. Muhammed el-Mûsevî el-Hüseyinî. *Zehrü'r-rebi'*. Lübnan: Müessesetü'l-Âlemiyye li't-Teclîd, 1421.
- DİRÂYETÎ, Mustafa. *Fihristgân-ı Nüşahâ-yi Haţî-yi Îrân (FENHÂ)*. 45 Cilt. Tahran: Sâzmân-ı İsnâd ve Kitabhâne-i Milli-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi Îrân, 2012.
- EFENDÎ el-İsbahânî, Mîrzâ Abdullah. *Riyâzü'l-'ulemâ' ve hîyazü'l-fuzalâ'*. thk. es-Seyyîd Ahmed el-Hüseyinî. 7 Cilt. Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mar'âşi el-Amme, 1403.
- ESTERÂBÂDÎ, Muhammed Emîn. *Dânişnâme-i Şâhiyye*. Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 10633.
- ESTERÂBÂDÎ, Muhammed Emîn. *Fevâ'idü'l-medeniyye (Âmilî'nin Şevâhidü'l-mekkiyye ile birlikte)*. thk. Rahmetî Erâkî. Kum: Müessesetü'l-neşri'l-islâmî, 1424.
- FEYZ-İ KÂŞÂNÎ, Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ. *el-Hakâ'ik fî mehâsini'l-aĥlâk; Kurretü'l-'uyûn; Mişbâhu'l-enzâr*. Kum: Dârü'l-Kütübü'l-İslâmî, Thk. el-Hâc Muhsin Akîl, 1409.
- FEYZ-İ KÂŞÂNÎ, Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ. *el-Kelimâtü't-tarîfe*. Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Nr. 8866/1.
- GLEAVE, Robert. *Scripturalist Islam: The History and Doctrines of the Akhbârî Shī'ī School*. Leiden: E.J. Brill, 2007.
- HÂFİZ ZÂVÂNÎ, Hâcî Hüseyin. *Risâle-i Su'âl u Cevâb*. Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 9515/1.
- HİLLÎ, Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyin) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar. *Ķavâ'idü'l-aĥkâm fî ma'rifeti (mesâ'ili)'l-ĥelâl ve'l-ĥarâm*. thk.

- Müessesetü'l-Neşri'l-İslâmî. Kum: Müessesetü'l-Neşri'l-İslâmî, 1413.
- HORASÂNÎ, Muhammed Bâkır. "Risale fî tahrîmi'l-ğınâ'î". *Ġınâ, mûsikî*. ed. Rıza Muhtârî, Muhsin Sâdikî. thk. Ali Muhtârî. Kum: Müessese-i Bûstan-ı Kitâb, 1387.
- HÜR el-ÂMİLÎ, Muhammed b. Hasan b. Ali el-Meşgarî. *Emelü'l-âmil*. thk. Ahmed Hüseyinî Eşkeverî. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Endülüs, t.y.
- IŞILAK, Halil. "Şia'da Usuli-Ahbari Ayrışması (Ayrışmanın Tarihlendirmesi ve Fikri Zemini Üzerine Yeni Bir Okuma Önerisi)". *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi*. ed. Orhan Karaoğlu - Nail Elhan. 147-164. Ankara: İnkılâp Kitabevi, 2022.
- IŞILAK, Halil. *Safevîler Dönemi İmâmîyye Şîası'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- İbn ŞEHÎD es-Sânî, Şeyh Hasan. *Me'âlimü'l-usûl*. thk. Alî Muhammedî. Kum: Dâru'l-Fikr, 1374.
- İDRÎS el-HİLLÎ, Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Müştarifâtü's-Serâ'ir (Bâbü'n-Nevâdir)*. thk. es-Seyyid Muhammed Mehdî es-Seyyid Hasan el-Müsevî el-Horasân. Kum: Delîl-i Mâ, 1429.
- KÂTİB, Ahmed el-. *Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şûrâdan Velâyet-i Fakîhe*. çev. Mehmet Yolcu. Ankara: Kitabiyat, 2005.
- KAZVÎNÎ, Molla Halil Gâzî. *Şâfi der Şerh-i Kâfi*. thk. Muhammed Hüseyin ed-Dirâyetî - Hamîd Ahmedî Cülfâyî. Kum: Dâru'l-Hadîs, 1429.
- KEREKÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. el-Hüseyin b. Alî. "er-Risâletü'l-Ca'feriyye". *Resâ'ilü'l-Muḥaqqîḳ el-Kerekî*. thk. Muhammed Hassun. Kum: Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'âşi: 1989/1409, ts.
- KEREKÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. el-Hüseyin b. Alî. "er-Risâletü'ş-Şalâtü'l-cum'a". *Resâ'ilü'l-Muḥaqqîḳ el-Kerekî*. thk. Muhammed Hassun. Kum: Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'âşi: 1989/1409, ts.
- KUMMÎ, Molla Muhammed Tâhir - Meclisî, Muhammed Takî. "Risâle-i Uşûl-u fuşûlu't-tavzîḥ (Muḥtaşaru't-tavzîḥ)". *Siyâset ve Ferheng-i Rûzgâr-i Şafevî*. Tahran: Neşr-i İlm, Tsh. Resûl Ca'feriyân., 1388.
- KUMMÎ, Molla Muhammed Tâhir. *Hüccetü'l-islâm fî şerhi tehzîbi'l-aḥkâm*. Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 11512.
- KUMMÎ, Molla Muhammed Tâhir. *Opposition to Philosophy in Safavid Iran: Hikmat al-'ârifin*. thk. Ata Anzali - S. M. Hadi Gerami. Leiden | Boston: Brill, 2018.

- KÜLEYNÎ er-Râzî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'küb b. İshâk. *el-Fürû' mine'l-Kâfî*. thk. Ali Ekber el-Gaffârî. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1362.
- KÜLEYNÎ er-Râzî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'küb b. İshâk. *el-Uşûl mine'l-Kâfî*. thk. Ali Ekber el-Gaffârî. Tahran: Mektebetü's-Sadûk, 1381.
- MECLİSÎ, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî. "Risâle-i Meclisî Derbâre-i Hekîmân, Uşûliyân ve Şûfiyân". *Siyâset ve Ferheng-i Rûzgâr-ı Şafevî*. thk. Resûl Ca'feriyân. Tahran: Neşr-i İlm, 1388.
- MECLİSÎ, Muhammed Takî b. Maksûd Alî. *Levâmi'u Şâhibkırânî*. Tahran/Kum: Kitâbfurûşî İsmâliyyân, 1414.
- MECLİSÎ, Muhammed Takî b. Maksûd Alî. *Ravzatü'l-müttaķîn*. thk. Lecne-e Tahkîk Fî Müessese-i Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî. Kum: Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî, 1387.
- MÎR DÂMÂD, Muhammed Bâkır el-Hüseynî el-Esterâbâdî. "Şâri'u'n-necât". *Risâlehâ-ye Hattî-ye Fikhî*. thk. Gurûh-u Muhakkikân. Kum: Müessese-i Dâire-i el-Meârif-i Fikh-i İslâmî Ber Mezhebi Ehl-i Beyt, 1426.
- MOMEN, Moojen. *An Introduction to Shi'i Islam: the History and Doctrines of Twelver Shi'ism*. New Haven: Yale University, 1985.
- MOUSSAVÎ, Ahmad Kazemi. *The Struggle For Authority in The Nineteenth Century Shi'ite Community: The Emergence Of The Institution Of Marja-ı Taqlid*. Canada, 1991.
- müellifi Meçhul. *Me'âd-ı Cismânî*. Tahran: Kitabhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 9515/2.
- ŞEHÎD-İ EVVEL, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Cemâlidîn Mekkî el-Âmilî. *Zikra's-Şî'a fî ahkâmî's-şerî'a*. thk. Müessese-i Âli'l-Beyt Aleyhimisselâm. 4 Cilt. Kum: Müessese-i Âli'l-Beyt Aleyhimisselâm, 1419.
- UYAR, Mazlum. *İmamiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri: Ahbârîlik*. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2000.
- VALİ DÂĞİSTÂNÎ, Ali Kulî b. Muhammed Ali. *Tezkire-i Riyâzü's-Şu'arâ'*. thk. Muhsin Nâcî Nasr Âbâdî. 3 Cilt. Tahran: Esâtîr, 1384.

A TREATISE DEPICTING THE AKHBĀRĪ-USŪLĪ DIVISION AMONG THE SHĪ'Ī SCHOLARS IN THE 11TH/17TH CENTURY: RISĀLA-I SO'ĀL VA JAVĀB

 Halil İŞILAK^a

 Mustafa TÜRKAN^b

Extended Abstract

In the İmāmī Shī'a (Twelver Shī'ism), with the Imam's occultation (*ghaybat al-Imām*), how to solve the problems that the Shī'īs would encounter became one of the important problems. At this point, two different groups, Usūlīs and Akhbārīs, tried to offer a solution to this problem in line with their understanding. The Usūlīs positioned the mujtahids as the deputies of the Imam (*nā'ib al-Imām*) and tried to fill the religious authority gap caused by the Imam's absence by developing an understanding of *taqlīd* (following).

In the Akhbārī thought that emerged with Muḥammad Amīn al-Astarābādī (d. 1036/1626–7) in the 17th century, the famous hadith books called *al-Kutub al-arba'a* were seen as the only reference sources for the solution to all problems. Disciplines considered to be of Sunnite origins such as theology, *uṣūl al-fiqh* (the methodology of jurisprudence), and *fiqh* (the jurisprudence) were characterized as external elements in terms of Shī'ism and it was argued that the Usūlī scholars who practiced *ijtihād* through these disciplines strayed from the path of the Imams.

Astarābādī's ideas were widely accepted and the majority of the Shī'ī scholars of the Safavid period adopted the Akhbārī thought. On the other hand, there were scholars such as Muḥammad Bāqir al-Sabzawārī (d. 1090/1679) and Ismā'il b. Muhammad Bāqir KhātūnĀbādī (d. 1116/1705) defended the Usūlī views and criticized the Akhbārīs. In this way, a rigid division between the Akhbārīs and the Usūlīs emerged in the İmāmī Shī'a of

^a PhD., Pamukkale University, halilililak@gmail.com

^b Assoc. Prof., Pamukkale University, mturkan@pau.edu.tr

the Safavid period, and both groups wrote works to strengthen their views.

One of the texts that best reflects the tension between the two groups is the treatise named *Risāla-i Soʻāl va Javāb*, written by Ḥvāje Ḥusayn Ḥāfiẓ Zāvānī at the end of the 17th century. In this treatise, Ḥvāje Ḥusayn has gathered the questions he asked and the answers he received from the leading Shiʻite scholars of his time, such as Ghiyaṣ al-Dīn Muḥammad al-Rāzavī (11th/17th century), al-Ḥurr al-ʿĀmilī (d. 1104/1693), Muḥammad Bāqir al-Majlisī (d. 1110/1699, Mawlānā Khalīl Qazwīnī (d. 1089/1678), Muḥammad Tāhir al-Qummī (d. 1098/1687), and Dāwūd b. Yūsuf ibn Muḥammad ʿĪsā al-Bahrānī (11th/17th century) about *ijtihād* and *taqlīd*.

Risāla-i Soʻāl va Javāb is situated in the Kitābkhāna, Majlis-i Shūrā-yi Islāmī, in collection number 9515, between folios 1b-32a. As far as we know, there is no other copy of this treatise. Among the folios 1b-6a of the treatise, there is another treatise named *Risāla-i dar Bayān-i Uṣūlī va Aḥbārī*, in which Usulism was defended against the criticisms of the Akhbārīs. There is no information about the author of this treatise in the text. However, when we compare the content of this treatise with Ḥvāje Ḥusayn's questions, we found an important clue about its author.

In the questions section, Ḥvāje Ḥusayn quoted Muḥammad Bāqir al-Sabzawārī's statements about the necessity of following a living mujtahid from a treatise he had written in Persian for his students on the subject of *ijtihād* and *taqlīd* and asked the scholars whether these views were correct. His three different quotations from Khorasānī's Persian treatise are also included in *Risāla-i dar Bayān-i Uṣūlī va Aḥbārī*. These data indicate that *Risāla-i dar Bayān-i Uṣūlī va Aḥbārī* belongs to Sabzawārī. This information also made it possible to identify his hitherto unknown treatise on *ijtihād* and *taqlīd*.

The next part of the treatise contains the questions that Ḥvāje Ḥusayn asked scholars about *ijtihād* and *taqlīd* and their answers. In his first question, al-Hājī al-Husayn quoted Sabzawārī's statements about the necessity of following a living mujtahid and asked the scholars whether these views were correct. In his second question, he asked whether the two hadiths cited by Muḥammad Ibn Idrīs al-Ḥillī (d. 598/1202) in his *al-Sarāʾir* to justify the legitimacy of *ijtihād* in terms of Shiʻite thought would in fact constitute evidence for the legitimacy of *ijtihād*. The third question is about which group among Uṣūlīs and Akhbārīs is right regarding *ijtihād*.

Ghiyaṣ al-Dīn Muḥammad al-Rāzavī, one of the scholars who answered the questions, stated that *taqlīd* views of Uṣūlī scholars were more accurate in

general. al-Ḥurr al-Āmilī, one of the important representatives of Akhbarism, harshly criticized the Usūlī thought in the context of Khorasānī's views and stated that it is false to consider it obligatory to follow mujtahids who perform *ijtihād* based on *zann* (jurist's own opinion). He emphasized the concept of "application" instead of *taqlīd*, and stated that the ordinary believers should apply to the scholars who practiced with the authentic hadith books in religious matters.

A scholar whose name has not been mentioned, stated that a mujtahid must possess twenty-seven qualities and must study seven sciences to reach the level of *ijtihād*: *kalām*, *uṣūl al-fiqh*, *naḥw*, *sarf*, *balāġa*, logic, and the four fundamentals (Qur'an, *sunna*, *ijmā* and rational proofs such as *istishāb* and *berāat al-asliyya*). He said that people with these qualifications should develop a methodology in accordance with the Qur'an and the Sunnah in matters that are not found in the verses and hadiths, and should make *ijtihād* based on this methodology in the different issues.

Muḥammad Tāhir al-Qummī, a famous opponent of Sūfism and philosophy, found Astarābādī's opposition to *ijtihād* accurate but his views on the methodology of hadīth erroneous.

Although Muḥammad Bāqir al-Majlisī defended Akhbarism, he did not approve of the accusations of the two groups against each other. The accusations of Akhbārīs against scholars such as al-Āllāma al-Ḥillī (d. 726/1325), Shahīd al-Sānī (d. 966/1559 [?]), and Shaykh 'Alī al-Karakī (d. 1533), who are considered Usūlīs, is faulty. They tried to stay in line with the understanding of the *Ahl al-Bayt* as much as possible while deducing rulings from verses and hadiths. On the other hand, it is an erroneous approach for the Usūlīs to apply *ijtihād* by following the Sunnis.

Keywords: History of Islamic Sects, Fiqh, Risāla-i So'āl va Javāb, Usūlīs, Akhbārīs.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Ethics approval:

Not applicable.

3. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

4. Author contribution:

The authors declare they have contributed equally to the article.

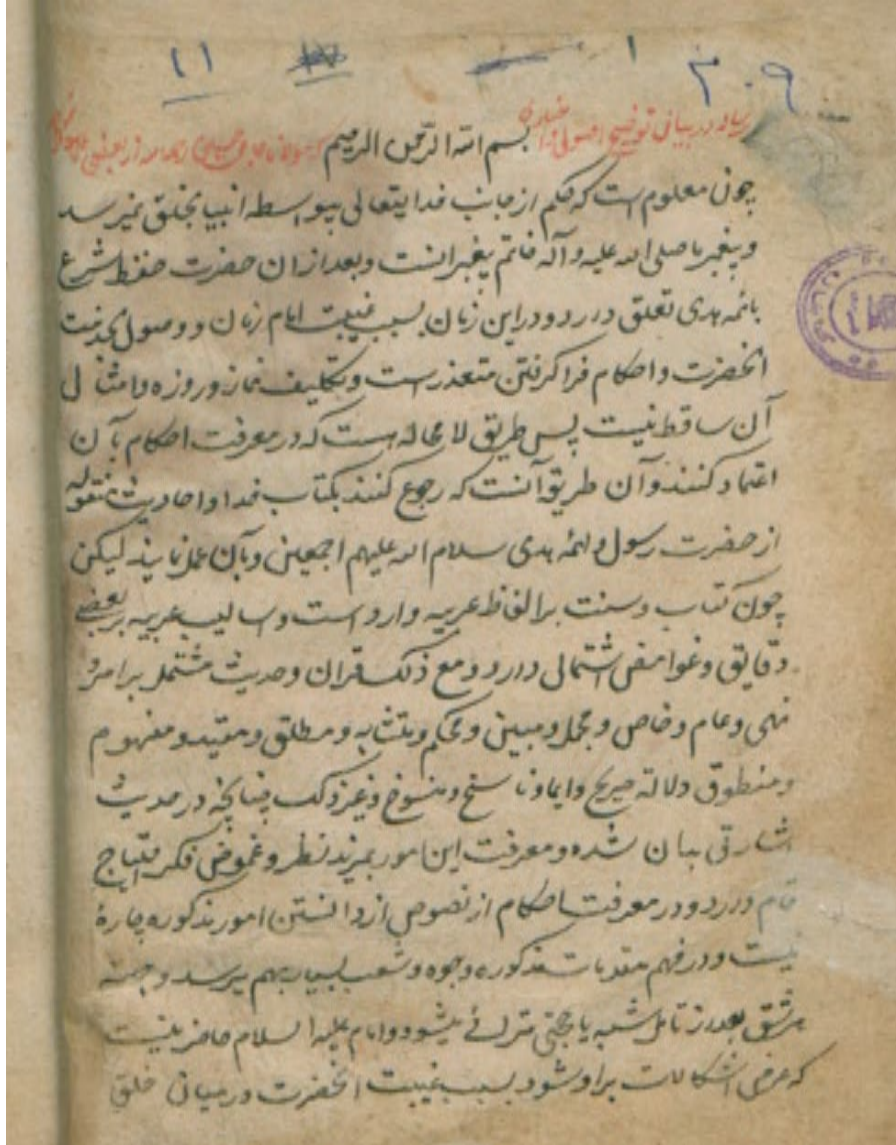
5. Competing interests:

The authors declare no competing interests.

EKLER:

1. Risāle-i Su'āl u Cevāb'ın İlk Sayfası

2. Risâle-i Su'âl u Cevâb'ın Son Sayfası

اندر لم يكون احد من سزوات الحديث جامع الشرايط التي يعبروها
قطعا لانها في ذلك الوقت موجودة والوجود منها كان مخصوصا
بالعامة فيستعمل بين الامامية انتهى الائمة عليهم السلام منها **الثاني** ان
دال على خلاف مطلب الاستدلال عند لم يشترط فيمن امر بالرجوع اليه
الارواة الحديث عن الائمة عليهم السلام ومعرفة احكامهم والحكم بما لم ياذن
في الحكم بغيرها ولا يظن استفاد منها بل قال فاذا حكم بحكمانه لعجب من
الاستدلال به على نقض ما يدل عليه انما ورد عنهم عليهم السلام النص
المتواتر الصحيح بوجوب الرجوع الى روايات الحديث فيما روي عنهم
عليهم السلام لا يظنونهم واجتهاداتهم وورد ايضا احاديث المتواتر
في وجوب العلم وادب التفتت وبالروايات الموجودة في الكتب
المعتمدة ونظائر ان هذين القسمين من خبر المحفوظ ما يزينه ليس
بخال منها وقد تقدم ايضا ما يصلح للجواب **مناورا** قوله استدلو
بحدِيث حكى على الواحد حكى على الجماعة **اقول** ما ذكرتم استفاد
من جميع الكتب المتقدمين واكثر للاحقين اما الايات المشار
فبعضها دال على المطلوب وبعضها غير العلية الا ينص في تفسيرين
وبعضها يحتمل الامرين والتفصيل يحتاج الى التطويل والله اعلم
الى سواء التيسيل حرق مجلد اخر عملها بجاناب شيخنا المذكور

